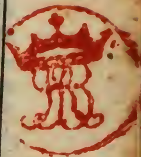

MAZ.

PIERFRANCESCO GIAMBVLLARI ACCADEMICO FIOR.

Dé'l Sito, Fórma, & Misúre, dello Inferno di Dante.

In Firénze per Néri Dorteláta M. D. XLIIII.

A LO ILLVSTRISS. ET ECCELLENTISS. SIGNORE: IL S. COSIMO DE' MEDICI: DVCA DI FIRENZE SIGNOR SVO OSSERVANDISS.

PERSVASO da mólti Amici Illustriss. Príncipe & Signór' mio di dovér' dáre in Lúce, quélla tál' fórma dello inférno del nóstro diviniss. Dánte, che io con ógni diligénzia a me poßibile, ô in quésto píccolo volumétto ritrátta, descritta, & sempre con lo steßo Tésto dello Autóre, in ógni súa minima particélla provàta; ô giudicáto conveniénte, & giústo dedicárla a V. E. Non gia, perché io prégi tánto le cóse mie, che io le ténga dégne di léi: Ma per satisfáre in párte a quélli óbblighi, che io, cóme creáto & servitóre délla Illustriss. Cása de' Médici, débbo eternaménte riconóscere, con la E. V. Et per obbligárle ancóra giústa il potér mio túttí quégli studiósi del nóstro Dánte, che sótto il nóme di quélla si goderánno quésto spiráglio: co'l quále potránno, & piu sicuraménte discéndere, & piu agevolménte discórrere per

la maravigliósa fábbrica déllo scuríßimo Inferno di quéllo. Priégo dúnque la E. V. Veriss. fáutrice di tútte le nobiliss. Sciénzie & Arti, cóme chiaraménte ne á dimóstro lo avérle in tánti travágli del Móndo, ridótte nel tranquillo & sicuriss. Pórto del súo celebratiss. Stúdio di Písa; & lo aver' dáto ricétto nello Onoráto Grémbo délla súa Fiorentína Accadémia ad ógni Músa desiderósa di aprire in quésta Lingua i suói belliβimi concétti, Che élla si dégni qualúnche égli si sía di accettárlo benignaménte. Acció che favoríto da léi, vádia fuóri piu sicúro da gli invidiósi mórsi di colóro, che mái núlla faccéndo, biasimán sémpre: Et al corrénte ánimo mío si aggiúnga il pungentiss. spróne di ún tánto favóre, a fármi piu tósto dáre in lúce mólti áltri scritti sópra la Comédia di quésto Poéta; nélla quále gia sóno mólti ánni che io mi affatico, púre áll' ómbra & nóme délla E. V. álla quále continovaménte bácio le Máni & umilménte mi raccomándo.

D. V. E.

Devotiss. Ser.

Pierfran. Giambullári.

IL SITO, LA FORMA, ET LE MISVRE DELLO INFERNO DI DANTE.

SE ALLE *onestissime fatiche di António Manétti, non si fósse cosi tósto oppósta la Mórte; io non dúbito púnto che a me non sarébbe státo mestiéro, descrívere, o dichiaráre la Fórma, il Síto, & le Misúre dello Inférno déllo Eccellentissimo nóstro Dánte: Perché égli che primo di tútti con la destrézza & vivacitá déllo ingégno súo scoperse la mirábile ánzi stupénda architettúra di quéllo, gia Dugénto Anni státa nascósa: sénza fállo ce l'arébbe dipói con la diligénzia, & assiduitá che in lúi abbondávano, si fattaménte adornáta, & pulíta; che la indústria di chiúnque si vóglia, piu non ci arébbe avúto, che fáre. Ma perché tróppo tósto mancó quél filo, che a si béllo ordito si conveníva, io non gia per iscemárgli le ló di súe: ma solaménte per giováre quánto io pósso a glistudiósi di quésto Diviniss. nóstro Poéta; mi sforzeró di largaménte,*

dimostráre con le istéße paróle déllo Autóre tútti que' particulári, che per mólti ancóra si desiderano in quésta fábbrica. A la quále per piu agevolménte condúrre ciascúno, porrô ío primieramente, quánto, & cóve sia qué=sto Inférno; & secondariamente, cóme égli stía, accompagnándo non diméno le misú=re sémpre á gli spázij co' ripiéni di quél=li, luógo per luógo ordinataménte; & co'l Témpo ancóra, che dal Poéta fû consumáto in quésto viággio. Ma príma che io a quésto discénda, non sarâ púnto fuóri di propósito, ragionáre & discórrere alquánto, cóme s'in=ténda quésto Inférno: il quále non ê dúbbio che quánto al tútto, & quánto ad alcúna dél le súe párti, nõ puô stáre materiále & eßẽzial ménte. Conciosia'quánto al tútto che eßén=do la Térra il gravißimo di tútti gli Elemén ti, cóme pruóva il Filósofo nel IIII. del Cié lo; & corréndo ógni cósa gráve naturalmén te & per se medésima sémpre a'l Céntro: Im poßibile ê certaménte che déntro álla Térra si truóvi ún vóto di tánta ampiézza. Et se alcúno a quésto oppon ßi, che il medésimo Fi lósofo nel prímo délle Metéore póne per cósa certißima concavitádi, & cavérne grandißime nélla Térra; de le quáli dice che fánno Testi

monínza i Fiúmi da quélla tál'vólta inghiot- titi a ún' trátto: Io dirèi che dúe sóno le na túre délle cóse, úna particuláre, & ún'áltra universále: & particuláre chiámo io quélla, che sèmpre attènde álla conservazióne di quél la cósa, di che élla è própia; Ne lásciá, o consènte gia mái che in éßa vènga dánno, o destruzzióne di sórte alcúna. Et secóndo qué sta particulár' natúra, Impoßibile è al tútto che nélla Tèrra siano le Cavèrne. Ma la universále natúra, la quále è piu tósto úna Ragióne, o Providènzia celèste, che influísce nélle cóse inferióri; con la innáta virtú, & potènzia del cáldo superióre, fà nélla Matè- ria terréna, mediánte la esalazióne déllo úmi do le cavèrne & le concavitádi, che disópra díce Aristótile. Il che manifestaménte si co- nósce ancóra da le apertúre & crepatúre, che ne' grandíßimi cáldi délla 'Státe in piu luóghi in su la fáccia délla Tèrra ci si dimóstrano: operándo il rinchiúso Cáldo ventóso, che la Tèrra alquánto gònfiáta, fendèndosi final- ménte, día quálche stráda al vapóre nascóso. Stà dúnque mólto bène che síano le cavèrne, che díce il Filósofo: Ma nõ séguita peró per quésto, che si fáccia ún'vóto si gránde, che sía il tèrzo di tútto il sódo, cóme neceßaria-

ménte sarébbe quésto; che secóndo il Poéta tiéne ún' séSto del nóStro Emispério, & ún' séSto di quéll'áltro; cóme disótto fia manifésto. Quánto a le párti ancóra, Cérto è che da'l Séttimo Cérchio ingiû, nélla válle di Male≈bólge, & déntro al Pózzo de' Gigánti, e' si condúce a ún' términe, che nonvi può scéndere ún' Córpo umáno: Esséndo vía piu che impoßí≈bile, che naturalménte si scénda giû per ún' Múro, quándo fússe bén' ánco a scárpa: Non che esséndo égli tánto diritto quánto ógni Línea, che dal Cérchio dirittaménte discénde al Céntro. Ma non pénsi per quésto alcúno, che il dottíßimo nóStro Poéta non conoscéßi quéllo che e' facéva: dimoStrándo égli Stéßo non so laménte dóve quéSti impediménti gli soprav≈véngono: ma le cagióni ancóra che lo indúcono a cosi fáre per piu ámpla dichiarazióne de' suói concétti.

Per iscióglicrsi adúnche da quéSti lácci bisógna diligenteménte avvertíre, che alcúne cóse scríve égli cóme Poéta, & alcúne cóme Filósofo. Cóme Poéta & ad imitazióne dé≈gli áltri Poéti, ció è di Oméro & di Virgilio scríve égli il luógo: il quále se béne in se Stéßo non è poßíbile per le ragióni détte di≈sópra; è non diméno aßái verisímile: & ac≈

cordándosi álla Religióne Christiána, che presuppóne lo Inférno nel Céntro, non si discósta da què Poéti: L'úno de' quáli se nélla súa Odisséa non dà fórma alcúna állo Inférno da lúi piu tósto accennáto che descritto, L'áltro nondiméno nel VI. della Enéide largaménte descrivéndolo, gli dà fórma piána quási per tútto, eccétto che dóve ei díce.

„ Tum Tartarus ipse
„ Bis patet ĩ præceps tãtũ, Tẽditq; sub ũbras
„ Quãtus ad æthereũ cœli suspectus olimpũ.

La qualcósa imitándo il nóstro Poéta, póne ánche égli ún' luógo impossíbile: ma con quésto miglioraménto, che dóve quéllo é tútto confúso, & sénza alcúna distinzióne: quésto tútto é divíso, & distínto si chiaraménte, che égli appáre quási possíbile a camminárlo.

Cóme Filósofo scrive égli apprésso il viággio tútto: il quále non esséndo áltro che úna profónda contemplazióne, & speculazióne, da lúi avúta in quésta matéria; perché nói piu apertaménte conoscéssimo quéllo che égli inténde, artificiosissimaménte ci adópera tútte le Tre sciénzie speculative,

Descrivéndo príma con la Físíca la quále procéde sémpre con la Matéria sensíbile; ún luógo tánto naturále, quánto piu trováre se ne póßi alcúno in tútta la Térra dóve abitiámo: Et quésto máßime fino a tútto il séttimo Cérchio di quésto súo Inférno: Et adattándo lo in tále maniéra, che facilißimaménte discéndere vi puóte ciascúno vivénte. Ordina apprésso, la válle & il Pózzo, in ún áltro módo cõ la cõsiderazióne solaménte Matemática, la quále con la Matéria intelligíbile procedéndo, nõ atténde álla qualitá, ma solaménte álla quantitá: Il che apertaménte vedrémo che égli â fátto, ponéndo il quánto & non il cóme, in tútto il résto di quésto sito. Con la Metafísica pói finalménte, che non considera matéria alcúna, né sensíbile, né intelligíbile, ma le sóle fórme spogliáte d'ógn'áltra cósa; descríve égli, éßo Lucifero, il quále in tútto é sustánzia da ógni matéria separáta. Ma faccéndo quésto Poeticaménte, lo descríve, cóme é lo immágina: accennándoci nondiméno che tútto é cósa intellettuále & non corporále; non esséndo in maniéra alcúna poßíbile, scórgere la fórma di quéllo in tánte ténebre, & in distánzia tántó remóta.

Ma perchè non pensàßi qualcùno, che io mi sognàßi quèsta divisiòne delle scienzie speculative; per ricoprire la povertà dello ingègno mio, che non è fòrse penetràto a la vera fòrma di quèsto Sito · Avvertiscasi che il Poèta non tiene quesa vía, o fórma del procedere nello Inferno solaménte; Ma nel Purgatório ancóra, & nel Paradíso: Nel primo de' quáli cóme Físico, póne il Mónte, & le péne corporáli; Cóme Matemático dimóstra la Regióne, il Síto, & l'ómbre di éßo Móntecõ grán' párte del Córso del Sóle; & cóme Metafísico trátta de gli Angeli guardiáni del Mònte; de le virtú Teológiche; de' VII. dóni dello spírito sánto; & de la vária & bella distinzióne dél le cóse celésti & divine, che in cima di quél Mónte gli sóno mostráte. Nel áltro ció è nel Paradíso, cóme Físico trátta de le Anime, & de la Glória & éßere di quélle quándo saránno congiúnte al Córpo; Cóme Matemático de lo órdine & número de' Córpi celesti, ne' quáli páßa senza forárli; Et cóme Metafísico finalménte de le intelligenzie, & di éßo sómmo & santißimo nóstro Iddío: cóme largaménte comprendere puó per se stéßo, chi non legge sonnacchióso quèsto Poèta. Et nondiméno ó volúto dirlo ánche io, cóme

io ô potúto; per leváre ógni matéria di dubi táre, o di biasimáre, a chi téne non conoscés si per se medésimo, cóme procéda lo Eccel= lentíßimo nóstro Dánte in úno Sito tánto stupéndo: Nélla descrizzióne, & fórma del quále voléndo nói óra entráre per la vía piu fácile comincerémo a dire cosi.

Per vedére quánto spázio ténga lo Infér no, ci bisógna sapére appúnto il Diámetro déllá Térra, secóndo la stéßa Ménte déllo Autóre, il quále manifestaménte ce la dis= cuópre in piu luóghi del súo Convívio, & máßime nel cápi. VIII. del Térzo Trattáto, dóve parlándo égli de la quantitá del Córpo soláre, dice cosí,

„ Onde sappiámo che álla piu párte il Sóle
„ páre di larghézza nel Diámetro d'ún piéde:
„ Et si ê ció falsíßimo; che secóndo il cerca=
„ ménto & la invenzióne che â fátto l'umána
„ Ragióne con le áltre súe árti; il Diámetro
„ del Córpo del Sóle ê cinque vólte quánto
„ quéllo déllá Térra, & ánche úna mézza vól
„ ta. Conciosía cósa che la Térra per lo Diá
„ metro súo sía Se'mila cinquecénto Miglia
„ Lo Diámetro del Sóle, che álla sensuále ap=
„ parénza appáre di quantitá d'ún piéde ê
„ Trentacinquemila Settecénto cinquánta Miglia.

Tiene adúnche il Poéta per cósa férma che la Travérsa délla Térra sía miglia Se'mila cinquecénto : il che se con gli áltri Autóri si riscóntra, non accáde che ío cérchi altri=ménti, bisognándo in quésta súa Fábbrica te=nére per cérto, che cosí sía, pói che piu veri=símile è che é'la descrivéßi, & la formáßi piú secóndo la Ménte, & la Fantasía di se stéßo, che d'úno áltro, & sía chi si vó=glia. Ora perché apertaménte veggiámo nel Tésto che Lucífero stá nel Céntro délla Tér ra, & il Céntro è nel mézzo di quésto Diámetro: séguita che la profondità di és=so Inférno sía il Semidiámetro appúnto dél=la Térra, ció è miglia Tremíla dugénto cin=quánta. Il che per óra pósto da párte, cer=cherémo de la súa larghézza; laquále si truó va cosí.

La Térra, o per piu rettaménte díre, lo aggregáto ció è la Máßa délla Térra & dél la Acqua insiéme, da ciascúno si descrive Tón da: Et il Cérchio di tútta quésta, secóndo il Diámetro sopraddétto viéne a giráre Miglia Ventimila quattrocénto vent'ótto, & quáttro séttimi. Il che ponéndo p cósa férma, imagine rémo appréßo che in tál módo sía situáta qué sta Pálla, che nel piu álto púnto di quélla véngा

per cólmo la Città di Ierusalem, come il Poeta medesimo in più luóghi accenna nel Testo: si cóme nel último déllo Inferno dicendo,

„ Et sei ór' sótto l'Emispério giúnto
„ Ch'è oppósito a quél', che la grán' sécca
„ Covérchia; & sótto il cúi colmo consúnto
„ Fù l'uóm', che nácque & visse senza pécca.

Et piu manifestaménte ancóra nel IIII. Cánto del Purgatório, dóve e' díce

„ Cóme ciò sía, se'l vuói potér' pensáre,
„ Déntro raccólto immágina Sión
„ Con quésto Mónte in sù la Terra stáre
„ Si che amendúe ánno ún' sólo Orizon,
„ Et diversi Emisperij.

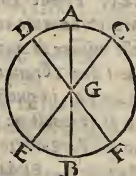
Dóve apertaménte si véde, che non solaménte e' póne Ierusalem nel cólmo della Pálla; ma oppósita ancóra dirittamente álla Montágna del Purgatório: La quále, cóme disótto fia manifesto, ĩmágina égli nel cólmo di quel lo áltro Emispério, che vedére giamái non si può da la párte nóstra.

Se nói potéssimo dúnque tiráre úna Córda che a piómbo cadéssi da Ierusalem, fino a lo oppósito cólmo déllo áltro Emispério; nói vedrémmo certaménte che élla passerébbe per il Centro di quésta Pálla; & dividendola tútta in dúe párti uguáli, Terminerébbe ne la párte

oppósita, nel mézo di éßa Montágna del Purgatório. Ma perché quésto non si può fáre: chiameremo Córda il diámetro di tútto il Cérchio: Anzi per méglio accomodárci al nóstro propósito, avvégna che úna Linea nõ póßi segáre ún' Córpo, la chiamerémo nói al presénte non solaménte Línea, ma Línea délla certéza: Perché élla ci farâ vedére, & toccáre certaménte con le máni, tútto il véro délle misúre di quésto Inférno. Síano adúnque i dúe Términi di quésta Línea, l'úno segnáto, A, in quésto Emispério sótto il mézzo di Ierusalém: & l'áltro, B, néllo Emispério del Purgatório, sótto il mézzo di quélla Montágna. Et dal Púnto, A, si misúrino in su'l Cérchio délla Pálla míglia, Mille sétte cénto dúe, & ótto ventunéßimi vérso Levánte, segnándo ún', C, dóve finisce il número appúnto. Et dal medésimo púnto, A, si misúrino ãcóra míglia Millesette cénto dúe & ótto ventunéßimi vérso Ponénte, segnándovi néllo fine ún', D, Et aráßi dal, C, al, D, úno Arco di míglia Tremíla Quattrocénto quáttro & sédici ventunéßimi che appúnto comprénde la sésta párte di tútto il gíro délla Pálla. Et tánto páre che ne básti állo Autóre, per potére da la súa Cittá cõmodißima-

mente discendere a questo Inferno. Il Simile in tutto & per tutto si faccia ancora nel punto, B, secondo Termine della Linea della certezza: segnando in sula fine delle miglia misurate, E, & , F, ciascuna da la banda sua, ciò è lo F, sotto a'l, C, & la, E, sotto a'l, D, tirando le Linee in Croce da'l C, a l, E: & da'l, D, a la, F, in questo modo.

D.C.F.E. cerchio del Mondo
G. Centro del Mondo.
A.B. Linea della certezza
D.A.C. Arco dell'Inferno
D G.C. Triangolo dello Inferno.

Et così (levandone però la Linea della Certezza) aremo noi due Triangoli in questo Cerchio opposti l'uno all'altro: & uniti insieme con le punte nel Centro dello universo. Et chiamogli ora Triangoli, perché tali si dimostrano qui le loro superficie: avvenga che non sia alcuno di questi semplicemente superficie, ma vero corpo con Lunghezza, Larghezza & Profondità: & abbia propiamente figura, & forma d'una concava Piramide tonda, come sotto fia manifesto. Saranno questi dunque i due vani che si immagina il nostro

Poeta

Posta da l'úno a l'áltro oppósito délla Pálla.
Et di quésti, il D, G, C, che da Ierusalém si appúnta nel Céntro, sarà quéllo che e' tiéne per Inférno: & lo E, G, F, che da'l Céntro si allárga, a la Montágna dél Purgatório, sarà tútto quél vóto, che égli medésimo nella fine délla Inférno ci descrive, dicéndo.

,, Luógo è laggiù, da Belzebù remóto
,, Tánto, quánto la Tómba si disténde,
,, Che nõ per vista, ma per suóno è nóto
,, D'ún' ruscellétto, che quivi discénde
,, Per la búca d'ún' sásso, ch'égli à róso
,, Co'l córso ch'égli avvólge, & póco pénde.
,, Lo Dúca, & io per quél cammino ascóso
,, Entrámmo a ritornár nel chiáro Móndo:

Cóme piu largaménte vedrémo di sótto, qñ si trattera de la súa salita in su l'Isola del Purgatório. Ma in tánto, perché méglio si comprénda quánto abbiámo détto, considerisi il seguénte disegno: Nel quále nõ abbiámo nói interaménte congiúnte insiéme le dúe púnte de i Triángoli nel Céntro, per mostráre cosi álla gróssa, dóve si rómpino i fiánchi lóro, per mantenére quélle misúre, che nel Tésto sóno necessárie, cóme vedrémo ne' luóghi lóro.

Arco del vóto Miglia 3404. $\frac{16}{21}$

RIpigliándo óra ún'áltra vólta lo Arco délle Miglia Tremila quattrocénto quáttro, & sédici ventunésimi che cuópre la sboccatúra di quésto Inférno: Díco che se nói tirerémo dirittaménte la súa Córda, da'l, D, a'l, C, dóve i fiánchi del Triángolo, sbóccano appúnto in sû il Cérchio del Móndo; nói arémo ún' Triángolo equilátero, che tánto sarâ nél la bása quánto ne' láti, ció ê miglia Tremila Dugénto Cinquánta per ógni láto. Da'l che séguita manifestaménte, che se lo Inférno vedéssi le Stélle; il Giro della súa sboccatúra sarébbe Miglia Diecimila Dugéntoquattórdici & dúe séttimi d'úno áltro Miglio.

Fátti quésti fondaménti, fácil'cósa fia al preſénte il dichiaráre la fórma, & le misúre di quésta mirábile architettúra. La quále secóndo che il Poéta stésso la chiámanel VIIII. Cánto déllo Inférno; nel súo universále â fórma quási d'úna Cónca: & secóndo il Manétto d'úno Anfiteátro: i grádi del quále mólto cóvéngono co' Giróni, & Cérchij di quésto Inférno. Ma évvi quésta differénza, che dóve lo Anfiteátro â la Piázza nel mézzo, quésto sénza piázza alcúna ristrignéndosi tuttavía vérso la linea délla certézza, a úso quási d'úno Cartóccio, férma appúnto la púnta nel Céntro:

Et a lo insúso allargándosi sémpre di máno in máno, fá nélla última súa larghézza quél Giro, che póco sópra vi abbiámo narráto. Et ugualménte per tútto si ritruóva lontáno da Ierusalém, Míglia, Mille settecénto dúe, & ótto ventunésimi, cóme si véde nélla figúra.

L'altézza, o piu tósto profondità di quésto Cartóccio, la divíde il nóstro Poéta in nóve Cérchij con ótto distánze solaménte: pchè il quinto & il sésto cérchio amedúe sóno á un piáno, cóme disótto mostrerémo. Et quéste distánze da bálzo a bálzo sóno sémpre la ottáva párte del Semidiámetro déllo aggregáto, ció è Míglia, Quattrocénto séi, & úno quárto, eccétto peró le dúe últime, & al Céntro piu vicine: Le quáli se béne tra amendúe ánno lo intéro di quel tánto, che a lóro si aspétta; non l'ánno peró con porzióne uguále intra lóro, ma con divérsa, per la cagióne che al súo luógo fia manifésta. Ma perché méglio si imprima nel ánimo di ciascúno quésta fórma universále di tútto lo inférno, io la disegno in quésto módo.

Forma universale dello Inferno.

Diviso fino a qui generalménte tútto lo in ferno, verrémmo óra a' particulári: Et per non avere a replicáre le medésime cóse piu vólte, farénci da'l súo principio, cominciándo il viággio cóme il Poéta, il quále dice.

„ Nél mézzo del Cammin' di nóstra vitá
„ Mi ritrovái per úna Selva oscúra,
„ Che la diritta via éra smarrita.

Il mézzo délla vita umána (secóndo la Ménte di quésto Autóre é lo Anno) Trentacinquésimo da'l nasciménto; cóme largaménte si véde nel Capi. XXIII. del Térzo trattáto del súo Convívio. Per il che voléndo nói ritrováre il véro Témpo di quésta mirábile speculazióne, cercherémo primieraménte lo Anno stésso délla náscita del Poéta: & secondariaménte quándo e' féce quésto viággio.

Quánto al primo, nói abbiámo da M. Lionárdo Aretíno, & da mólti áltri, che Dánte nácque l'Anno M. CC. LXV. Da'l quále sino a'l M. CCC. Sóno appúnto Anni XXXV. Per il che se nói troviámo che nel M. CCC. fússe il viággio: nói abbiámo lo intento nóstro. Ma che nel M. CCC. fússe il primo Giubbiléo de' Cristiáni, largaménte lo dimóstrano lo Imolése, il Bióndo, il Plátina & quási ciascúno áltro che dópo Bonifázio

VIII. â scrítto Stórie. Et che quésta fantasía veniße a'l Poèta lo Anno stéßo del Giubbilèo, lo testífica égli medésimo nel Cánto II. del Purgatório, dóve ragionándo Casèlla de le Anime, che andávano a purgársi, & de lo Angelo, che le conducéva, díce,

,, Veraménte da tre Mési égli â tólto
,, Chi â volúto entrár', con tútta páce.

La ónde aßái chiáro si conósce, che giá èrano paßáti tre Mési di Giubbilèo, quél' di che Casèlla cosí parláva. Et perché il nóstro Giubbilèo cominciô sèmpremái, & comíncia nélla Natívitá di nóstro Signóre; i tré Mési paßáti, èran' Gennáio, Febbráio, & Márzo: ne' quáli díce, che l'Angelo benignaménte avéva ricevúto chiúnque volúto avéva dirizzársi á la Penitènzia; perché publicaménte all'óra si credéva, che mediánte la Grázia del Giubbilèo, Tútte le Anime liberaménte passáßino a la salúte. Védesi ancóra quésto medésimo, & mólto piu manifèsto per le paróle di Malacóda, il quále nel Cánto XXI. déllo Infèrno, parlándo de la rovína del súo Pónte díce.

,, Ièr' piu óltre cinque óre che quést' ótta
,, Mille Dugènto con seßánta sèi
,, Anni, compiér', che qui la vía fû rótta.

Perché, concioſía cóſa che quél pónte con tútti gli áltri luóghi che néllo Infèrno rovinárono, cadéße nélla mórte di GIESV CRISTO, cóme il Poèta medéſimo referiſce nel Cánto XII. déllo Infèrno, dicèndo.

,, Ma cèrto póco pría, s'io bèn discèrno,
,, Che veniße colúi, che la grán prèda
,, Levò a Dite del Cèrchio supèrno
,, Da tútte párti l'álta Válle fèda
,, Tremò si ch'io pensái che l'univèrso
,, Sentiße Amór; per lo quále è chi créda
,, Piu vólte il Móndo in Cáos convèrso:
,, Et in quél púnto quésta vècchiaróccia
,, Qui & altróve tál féce rivèrso.

Et concioſía che GIESV CRISTO fúße giá mòrto Anni M. CC. LXVI. prima che Malacóda dicéße quélle paróle; cèrto è che quél lo èra l'ánno M. CCC. Imperoché se a M CC LXVI. si aggiúngono i Trentaquáttro Anni córsi da la incarnazióne a la Mórte di GIESV CRISTO sómmano appúnto M. CCC. Et peró poßiámo nói sicuraménte affermáre che Dánte nel XXXV, Anno déllа súa víta, che fù il M. CCC. da la Incarnazióne di Iddío, èbbe la maravigliósa Contemplazióne o speculazióne, tánto altaménte da lúi descrítta. Et èbbela nélla settimána sánta, per quánto

ce nè

ce ne móstra égli stésso nelle sopraddétte parole di Malacóda.

,, Ier' piu óltre cinque óre, che quést' ótta. Conciosia che essendo mórto GIESV CRISTO il Venerdi sánto fuóri d'ógni dúbbio, & dicendo costúi che Ieri piu tárdi cinque óre, che quélla ótta eran finiti M. CC. LXVI. Anni, da la rovína di quél' Pónte: Séguita che il Dí che' lo dice fússe Sábato, & Sábato sánto. Il quále sábato sánto fù quéllo Anno il IX. giórno di Aprile, cóme apertissimamente si pruóva per le Regole di sánta Chiesa: Conciosia che nel M. CCC. l'Aureo número Córse IX. & per essere Anno bisestile, fúrono dúe léttere dominicáli C. fino a san Mattio, & B, appresso sino a la fine del resto dell' Anno. Séguita ancóra da quánto è détto, che la Pásqua fósse quél' Anno il di X. di Aprile: & cosi che lo Autóre vedéssi quéste cóse lo Anno M. CCC. il Venerdi & il Sábato sánto, che fúrono allóra lo ottávo & il nóno giórno di Aprile.

Ma perché in tútto quésto viággio, descrive égli mólto particularménte tútto il Córso della Lúna; Bisógna diligenteménte avvértire, che avvegna che secóndo le Távole, la véra opposizióne della Lúna, fússe stá

ta al Meridiáno di Firênze il Lunedi sánto, ció ê il Giórno quárto di Aprile circa óre XV. dópo mêzzo Dí, eßêndo il Sóle ne' grá di XXII. déllo Ariête, & La Lúna ne' XXII. délla Líbra: il Poêta nientedimeno per servírsene fórse al sênso mistico, dice che élla fû tónda la nótte, che' si ritrovô nélla Sélva, la quále cóme appreßo fia manifêsto, fû la nótte che ê tra il Gióvedí, & & il Venerdí sánto. La ónde se non vogliámo scordáre da'l Têsto, bisógna che poniámo la Lúna Tónda & tútta piêna, non il Lunedi, ma il Giovedi nótte, cóme égli stésso ce la descrive nel Cánto XX. déllo Infêrno, dóve il Sábato mattina a leváta di Sóle, Virgílio díce.

,, Et gia lêr' nótte fû la Lúna tónda,
,, Bên' ten' dêe ricordár', che non ti nócque,
,, Alcúna vólta per la sélva fónda.

Si cóme piu chiaraménte ancóra si dimostrerrâ quándo cōdótto arémo il viággio á'l luógo predétto. Et che égli cosi la vóglia, manifestaménte si véde ancóra da'l têmpo, che é' móstra di avére consumáto in quésto Cammino: Conciosía che il Giovedi nótte si ritruóva nélla Sélva: Il Venerdí mattina véde il Sóle in sû il Mónte dilettóso, cóme la

ganènte â détto égli stéſſo nel primo Cánto dello Inferno. Il medéſimo giórno del Venerdi sánto consúmà égli pói tútto quánto; párte salèndo per il Mónte; párte schermèndosi da le tre fiere, Lónza, Lióne, & Lúpo; & párte ancóra lungamènte ragionándo con Virgilio: talménte che al principio della nótte seguènte muóve il páſſo diètro a Virgílio per discendere giúso a lo Inferno: cóme apertaménte nárra égli stéſſo nel principio del Cánto secóndo, dicèndo,

„ Lo Giórno se n'andáva, & lo Aer' brúno
„ Toglieva gli Animái che sóno in Tèrra
„ Da le fatiche lóro: & io sól' úno
„ M'apparecchiáva a sostenér' la Guèrra
„ Si del Cammino, & si della pietáte,
„ Che ritrarrâ la Ménte che non èrra.

A lo apparire dúnque del Venerdì séra comincia a scèndere sótto la Tèrra: & a óre sèi della nótte si truóva in súl' Cérchio delli Avári: A la Alba del Sábato seguènte si dipárte da li Erètici: a leváta di Sóle, da gli Indovíni: Et úna óra di pói su la Bólgia de' Barattièri, dice Malacóda,

„ Ièr' piu óltre cinque óre che quèst' óttar

Sábato púre a mèzzo giórno è álla bólgia delli scismátici; & a lo apparire della nótte

seguente giugne appunto a esso Lucifero: come piu distintamente luogo per luogo fia manifesto.

La selva nella quale si ritruova Dante smarrito, non è altro che Firenze Patria sua, la quale metaforicamente chiama egli selva, non di Alberi, ma di persone che senza uso alcuno di ragione, o di intelletto vivono solamente come le Piante. Il che acciochè duro non paia, ricordiamoci che nel canto IIII. dello Inferno, ragionando egli de la moltitudine delle Anime, che nel Limbo riscontravano, dice.

,, Non lasciavam' lo andar' perch' e' dicessi,
,, Ma passavam' la selva tutta via,
,, La selva dico di spiriti spessi.

Et che nel XIIII. del Purgatorio dove si predice l'uccisione & Macello, che de' Cittadini Fiorentini fece poi Fulcieri da Calboli, quando e' fu podestà di Firenze l'Anno M. CCC. II. soggiugnendo finalmente la vituperosa partita di esso Fulcieri da la nostra Città, dice.

,, Sanguinoso esce della trista Selva,
,, Lasciala tal', che di quivi a mill'Anni
,, Nello stato primai non si rinselva.

Et chi non fussi di queste pruove interamente satisfatto; rechisi innanzi la Palla del Mo=

do, & ponendo un' piè delle Seste fermo in su'l mezzo di Ierusalem, allarghi l'altro Miglia M. DCCII. & otto ventunesimi, quanto è l'arco D, A, dichiarato di sopra: & girando uno intero Cerchio, vedrà che Firenze vi resterà dentro rinchiusa per parecchi decine di Miglia. La onde non da altro luogo, ma da la Città di Firenze comincia il Poeta questo viaggio: scendendo verso Levante per una grandissima Caverna da lui immaginata nel piu basso di quella Valle che egli à descritta: Et per essa continovamente calando si conduce finalmente a'l Portone della orribilissima scrittura che dice.

„ Per me si và nella Città dolente,
„ Per me si và nello eterno dolore,
„ Per me si và tra la perduta gente.

Ne sia chi senza proposito si immagini che e' salga in un'altro Monte per discendere poi a lo Inferno: perche questo non è necessario: & nel Testo non si conosce; Avvegna che altrimenti si creda per alcuni, per una parola non bene intesa, che nella fine del II. del lo Inferno dice il Poeta ciò è,

„ Entrai per lo cammino alto, & silvestro:

Et per quelle altre ancora dello VIII. Canto che, secondo loro descrivono una erta, dal

Portóne della scritta, a la fiumára di Acheronte, dicéndo:
,, Quésta lór' tracotánza non mi è nuóva:
,, Che gia l usáro a men' segréta Pórta,
,, La quál sénza serráme ancór si truóva.
,, Sóvr' éßa vedestû la scritta mórta:
,, Et giá di quá da léi discénde l'Erta
,, Paßándo per li Cérchij sénza scórta
,, Tál', che per lûi ne fia la Térra apérta.
Ma che álto in quél luógo non vóglia díre eleváto & innalzáto a úso di Mónte; ma profóndo, & óltre a módo caváto a lo ingiúso. Lo dimóstra non solaménte il parláre comúne, che chiáma álto ún' Pózzo profóndo: Ma lo autóre steßo néllo VIII. déllo Inférno, dicéndo,
,, Nói pûr' entrámmo déntro áll' álte fóße
,, Che Vállon' quélla Térra sconsoláta.
Dóve inténdere non si potrâ gia mái, che fósse álte, vóglia díre eleváte & alzáte sû contro a'l Ciélo; ma profónde, & cúpe si béne. Et peró dirémo che il cammino álto non vóglia díre eleváto, ma cúpo, & profóndo: che tále conveniva cérto, che égli fúße, dovéndo scéndere síno a lo Inférno.
Que' vérsi che párlano de la Erta, non la póngono da'l Portóne a'l Fiúme, ma déntro

a Cérchij déllo Infèrno : i quâli perchè comin ciano al Limbo, non pòßono abbracciáre cósa alcúna che non sia da'l fiúme in lâ. Et che il Limbo sia il primo Cérchio, lo specifica il Poèta stéßo nel IIII. Cánto déllo Infèrno, quándo dice.

„ Cosí si míse, & cosí mi fê entráre
„ Nel primo Cérchio, che l'Abißo cigne.

Et nel Cánto XII. ancóra ragionándo de'l Terremóto, che rovinò lo Infèrno, descri vèndo con bèlla Perífrasi la venúta di CRI=STO a'l Limbo dice.

„ Ma cèrto póco pria, s'io bèn' discèrno,
„ Che veniße colúi, che la grán' prèda
„ Levò a Dite de'l Cérchio supèrno:

Quèsta Prédá fúrono le Anime de' Sánti Pâdri da GIESV CHRISTO trátte de'l Limbo, cóme ê notißimo: il quále Limbo eßèndo il supèrno Cérchio déllo Infèrno, viène cóme io dißi a èßere il primo di vèrso la fáccia délla Tèrra. Avvertiscasi adúnque mólto bène che il Portóne ê di quá da'l fiúme, & il Limbo di la da'l fiúme, & sótto la fáccia délla Tèrra per parécchi Cènti di miglia. La ónde se l'èrta che dice il Poèta ê déntro a Cérchi, cóme bisógna che élla sia, pói che colúi scendèndola páßa pe' Cérchij:

seguita che élla sia ánche disótto a'l Limbo: Et cosí, nõ da la Pórta a'l fiume, ma da'l Limbo a quel'fóndo della trista cónca; dóve allóra si trováva Dánte piu básso che il Limbo M. DC. XXV. Miglia della Línea della Certézza, in sú laquále si misúrano tútte le altézze. Et quésta tále distánzia, o altézza delle Miglia M. DC. XXV. chiáma érta il nóstro Poéta; avéndo rispétto a se stésso che da ún'luógo sí básso, a lo in sú la considerava.

Discéso dúnque il Poéta sino a la Pórta della scrittúra, & leggéndo lo orríbil'détto; spaventáto quási da quéllo, non voléva passáre piu óltre: Ma púre da Virgilio riconfortáto, dice finalménte nel III. Canto.

„ Et pói che la súa Máno álla mia póse
„ Con liéto vólto, ónde io mi confortái;
„ Mi mise déntro álle segréte cóse.

Che luógo sia quésto & cóme fátto, lo vedrémmo póco disótto: perché tornándo óra ún'pásso adiétro, ci bisógna prima cõsideráre, cóme vénghino a quésta Pórta. Il Poéta nella orribiliss. Sélva smarrito, dice che a leváta di Sóle vide le spálle d'ún Cólle

„ Vestite gia de' rággi del Pianéta,
„ Che ména dritto, altrúi per ógni Cálle.

Per ilche ricordándoci nói, che i primi Rággi

che

che del Sóle si véggono ne' Mónti, sóno ne' Mónti del nóstro Ponénte: ma nélla fáccia che guárda Levánte, saperrémo fuór' d'ógni dúbbio, che il Poéta camminá va all'óra col viso a Ponénte: & perché égli stésso nélla súa narrazióne soggiúgne, che voléndo salire in su quél' Mónte, fú ripinto, & cacciáto indiétro dálle tre Fiére; & dálla Lúpa maßimamente, che venéndoli incóntro appóco appóco lo ripingéva la dóve il Sól' táce: sappiámo ánche manifestaménte, che e' si rivólse cóntro a Levánte, cóme apertaménte si conósce da quéste paróle.

„ Méntre ch'io rovináva in báßo lóco
„ Dinánzi a gli ócchi mi si fû offérto,
„ Chi per lúngo siléntio paréa róco:
„ Quándo io vídi costúi nel grán' disérto
„ Miserére di me gridái a lúi.

Perché da la Érta del Mónte scacciáto cóntro a la sélva, déntro a quélla véde Virgílio: al quále appréßo raccomandándosi, Ode finalménte da lúi, che voléndo campáre da le fiére, gli bisógna tenére áltro Viággio: ció è non salire a'l Mónte, ma discéndere a lo Inférno, per bén' conóscere la qualitá de' vizij che égli â a fuggire. Et a quésto accordáto si Dánte, Virgílio dáto le spálle al Mónte,

lo condúce giu per lo âlto & silvestro cammino della profondíßima vàlle, sino a la pórta délla Scrittúra: La quále viene per questo a eßere da la bánda di Levánte, a lo oppósito di éßo Mónte. Per il che ragionevolménte poßiámo nói crédere che égli scénda continuaménte cóntro a Levánte, sino a la ríva del Fiúme Acherónte, dóve términa tútto quél luógo, déntro al quále díce égli, che Virgilio lo míse a le segréte cóse: cóme abbiámo ne' vérsi disópra. Et è quésto luógo úna grandíßima Caverna situáta nélla großézza di quélla fálda del Terréno, che chiúde & quópre tútto lo Inferno: & cosi non Gíra intórno al Cartóccio, ma solaménte si discénde in lunghézza da la Pórta, a la Fiumára, con tánta larghézza quánta cōviensi a úno ricetto & quási antipórto, di si grán Fábbrica. Et avvégna che mál si póßa aßegnáre la misúra délla súa distánzia da'l Móndo, per non éßere élla ne' cérchij: poßiámo púre aßái ragionevolménte immaginárci, che élla sía circa al mezzo délla altézza, che si fà da la Terra a'l Límbo: Conciosía che da'l Fiúme a'l Límbo sía nel Testo úna lúnga scésa. Et nientediméno io non ci póngo término férmo: ma dico solaménte che in quésto grandißimo spázio, aßegnáto per

cárcere, & per torménto álle Anime délli sciagurati vivúti nel Móndo senza biásimo, & senza lóde, si lentaménte si aggirano l'ómbre di quésti táli, ancóra che del continuo, scimoláte, & aßaßináte da i Moscóni, & dálle Vespe; che il Poéta stéßo giúdica, che élle non ábbino mestiero di riposársi gia mái, il ché ci dimóstra égli quándo e' dice.

„ Ed io che riguardái, vidi úna inségna
„ Che girándo corréva tánto rátta,
„ Che d'ógni pósa mi paréva indégna:
„ Et dietro le venía si lúnga trátta
„ Di génte, ch'io non arei mái credúto,
„ Che Mórte tánta n'avéße disfátta:

Quésta tánta Génte pdúta, che piu nõ á fátto vivéndo che si fáccino le Pecore, & gli áltri brúti: é mescoláta, dice il Poéta, a quél cattivo Córo

„ Délli Angeli, che non fúron rebélli,
„ Ne fúr' Fedéli a Dío: ma per se fóro.

La ónde meritaménte cacciáti di Cielo, & non ricevúti néllo Inférno, vívono infelicissimaménte in quélla lordúra. Tra la quále paßándo i nóstri Poéti giúnsero finalménte in su la Riviera di Acherónte: Dóve non volendo Caróne paßár' Dánte nélla súa Barca, vénne il súbito Baléno, & Tremuóto: Dállo

errore, & splendore de' quali sorpreso lo Autore, cadde, come psona addormentata: ma sve gliato poi da un grave tuono, come e' dice nel Can IIII. Levatosi suso in piede, & guardandosi d'ogn' intorno, p conoscer' lo loco dove e' fusse (che gia era di la dal Fiume) dice.

» Vero è che in su la proda mi trovai
» Della Valle di Abisso dolorosa
» Che tuono accoglie d'infiniti guai.
» Oscura, profonda era & nebulosa,
» Tanto che per ficcare lo viso a'l fondo
» Io non vi discerneva alcuna cosa.

Queste parole mostrano, che di qui a'l Limbo, sia gran' distanza: poi che il Poeta non discerne il chiarissimo fuoco, che disotto scrive nel Limbo. Et però senza forse ci soggiugne egli immediate

» Or discendiam' quaggiu nel cieco Mondo
» Cominciò il Poeta tutto smorto,
» Io sarò il primo, & tu sarai il secondo

Et conoscesi anche apertamente, per questo che' soggiugne poco disotto:

» Andiam', che la via lunga ne sospigne:
» Cosi si mise, & cosi mi fe entrare
» Nel primo Cerchio, che l'abisso cigne:

Conoscesi dico, che egli intende per Cerchio non solamente lo spazzo, & traversa in

sù laquále stánno l'Anime: ma tútto quél vô to ancóra, o vogliámo chiamárlo spázio che si truóva da Bálzo a Bálzo: ció ê tútta l'al tézza delle Miglia CCCC.VI.& ún quárto, che tra l'úno & l'áltro di quésti Piáni rimá ne intercétta: Cõciosíache mólto lontáno ancó ra da'l Piáno del Límbo, & súbito che' comín cia a scéndere, dica

„ Cosi si mise, & cosi si mi fê entráre

„ Nel prímo Cérchio, che l'abísso cigne.

Et che lontáno sía quél luógo da'l piáno del Limbo si véde manifestaménte da quélle paróle

„ Véro ê che in sû la próda mi trovái

„ Délla Válle di Abísso dolorósa.

Conciosía, che Próda sía quélla última estre mitá óltra a la quále andár non si può sén= za rovína: Ma próda non sarébbe élla in qué sto luógo, se il fiúme fússi al Piáno del Lim bo: rispétto a la largézza che cõtiéne lo spá= zo del Límbo; de'l quále adésso ragioneremo.

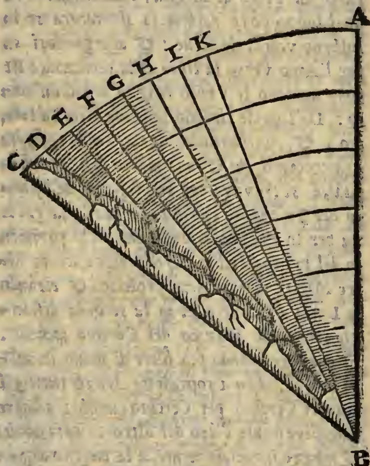
Quésto (cóme altróve fû províto) ê il prímo Cérchio, che cigne lo Abísso: & truó= vasi sótto la fáccia délla Térra Míglia CCCC. VI. & ún quárto, & lontáno da'l Céntro mi glia M M.DCCCXLIII. & tre quárti Gira intórno lúngo la rípa Míglia óttomila tr cénto trentasétte & mézzo; & il Piáno da la Grót=

tá a lo sfondáto del mézzo ció é á'l váno dónde si scénde a lo áltro Cérchio, é lárgo Míglia Ottanzétte, & mézzo, cóme béne á dét to il Manétto. Et ésso váno con Diámetro di Míglia 2668, & tre quárti, gíra intórno Míglia Ottomíla Trecénto Ottanzétte & méz zo, cóme accuratissimaménte á per me misuráto & calculáto il diligentíssimo nóstro Giovánni Cameríni: Il quále se béne dálla Fortúna non á avúto occasióne di acquistár' léttere, ne Gréche, ne Latíne: E státo nondimánco dotáto dálla Natúra, di tále acúme d'Ingégno, & di si nóbile disposizióne di Animo álle cóse di Aritmética, Algébra, & Geometría; che per la assiduitá dello stúdio súo nélle prátiche & nélle sciénzie lóro non si truóva fórse óggi inferióre a nessúno áltro. Da costúi sóno io státo grandeménte aiutáto, ne cálcoli & nélle misúre di quésto Síto: Per ilché riconoscéndomi io non póco obligáto álla diligentíssima prática délla súa Aritmética, & Geometría: réndo óra álla vivacitá déllo'Ingégno súo quélla véra testimonánza che méritano le súe virtú, & la fatíca, che égli á duráta a méttere in ópera i concétti méi ánzi púre di quésto Autór': Il quále per trováre le vére travérse di tútti gli spázzi cérchio per Cér

chio ténne secóndo il Manétto quésto bél'módo.

In sù l'Arco, che chiúde lo Inférno, mi surò ún' cénto di Miglia, cominciándosi da quél luógo dóve sarébbe la sboccatúra se lo Inférno vedéßi le stélle: & allargándosi su per l'Arco vérso la linea délla certézza: Et dóve finirono le Cénto Míglia segnò ún' pún to: Da'l quále tirándo pói úna Linea a'l cén tro, & considerándo quánto a le Míglia quattrocénto séi & ún' quárto délla profón dità, e' si trováva con éßa lontáno da'l fián co del Triángolo, póse tútta quélla larghéz za per lo spázzo, o vogliámo dírlo pavimén to del primo Cérchio. Crébbe dipói Cénto ál tre Míglia in su l'Arco predétto, & tirándo la Línea a'l Céntro in su la secónda distán zia, trovò lo spázzo del Cérchio secóndo. Et così procedéndo più óltre di máno in má no con la Régola sopradétta, trovò tútti gli spázzi Cérchio per Cérchio, minóri sémpre succeßivaménte l'úno del áltro Míglia dódici & mézzo invariabilménte, a la medéſima quán tità délle Míglia déllo Arco. Et fù quésto ún' véro, & bél' módo fino a dóve' potté e usárlo: Ma dóve pói gli veníßi mánco, lo vedré mo nel luógo súo. Básti qui che le larghézze de' Paviménti, si sóno trováte cō quésta régola.

Fórma del trovâre le larghêzze de' Pavimênti de' Sêtte Cérchij.

Ma i Diámetri da Grótta a Grótta, si ritruóvano dal Camerino in quêsto áltro módo. Abbiámo detto gia nel disópra, che tânta sarêbbe la Travêrsa délla sboccatúra di quêsto Inférno, quánta la lunghêzza di quál'si vóglia

l'úno

l'úno de duó' fiánchi di quésto scúdo: Dal che séguita chiaraménte, che il Triángolo sia equilátero. Et perché nói lo partimmo póco fà in VIII. párti uguáli, cérto è che i suói piáni sóno equidistánti l'úno dall'áltro sino a dóve si múta l'órdine, cóme sótto fia manifésto. Séguita óra da quésto fondaménto, che sémpre, che la príma & maggióre Travérsa fia divísa ugualménte in ótto, & di tútto pói caváto úna ottáva; ció che rimáne, sarà la travérsa del primo Cérchio. Et quésta pói si milménte partíta per VII. cavándone la séttima párte láscia, la véra Travérsa del Secóndo. La quále apprésso partíta per séi, & tráttone ún' sésto, láscia la travérsa del térzo Cérchio: & cosí l'áltre tútte di máno in máno col módo sémpre, che s'è dimóstro.

Ma bisógna qui avvertire, che se béne con la détta Régola, l'úna Travérsa ci dà l'áltra, él la nõ ce la dà nel váno del Cartóccio: ma da l'úno fiánco a l'áltro di tútto il Triángolo principále. Per la quál cósa risaltándo sémpre gli spázzi vérso la Línea della certézza: bisógna in ciascúno de' Piáni scemáre álla travérsa predétta, la quantitá del sódo, che si truóva tra il fiánco, & il váno di quéllo spázzo: & bisógna scemárla dúe vólte; perché dúe sóno

le larghézze déllo spázzo, ció è nel'prin cipio, & nel fíne di éßa travérsa. E bén' véro che la quantitá del Sódo predétto, è tal ménte proporzionáta, ché non si dúra fatíca a cercárne: Imperó che nel Cérchio secón do, è appúnto quánto la larghézza del Favimento: Nel Térzo Cérchio Raddóppia: Nel quárto Rintérza: Nel quinto, Rinquár ta, & cosi nélli áltri di máno in máno, non uscéndo di quésta Régola.

Con la Travérsa di tútto il váno facilménte si comprénde pói, quánta sia quélla dél la sboccatúra: perché scemándone dúe vólte la larghézza del Favimento; résta appúnto la Travérsa déllo sfondáto. Il quále quánto giri, non accáde mostrárne la Régola: perché disópra fú aßegnáta. Et peró tornándomene dóve io lasciái, Dico, che l'Anime dannáte nel primo Cérchio ció è nel Limbo, sóno, o de' Fanciúlli mórti sénza battésimo, o di co lóro che avánti la Légge Evangélica, víßero béne & santaménte nélla légge délla natúra: & che di quéste últime, quélle, che virtuosamén te operárono al Móndo con l'Armi, o con le sciénzie; o famóse, & chiáre fúrono in béne, Abitano secóndo il Poéta in ún' Práto luminóso, & pieno di frésca verdúra, quále.

già descrivévano gli antichi ne' lóro cámpi elisij. Et la péna, che in quésto luógo patíscono, è solaménte ún' contínuo desidério, sénza sperànza di conseguírlo: cóme bène lo dichiára égli stésso, quándo in persóna di Virgílio nel Quárto Cánto díce così.

„ Per tál difétto, & non per áltro rio
„ Sémo dannáti: & sól di tánto offési,
„ Che sénza spéme vivémo in desío.

Dópo quéste paróle, camminàta quélla párte del Límbo, che a Virgílio párve a propósito: scésero finalménte à'l secóndo Cérchio, cóme égli stésso nel quinto Cánto dimóstra dicéndo.

„ Così discési de'l Cérchio primáio,
„ Giu nel secóndo, che mén' luógo cigna,
„ Et tánto piu dolór', che' púnge a Guáio.

Ed è quésta scésa úna altézza di míglia púre CCCC. VI. & ún quárto, cóme fû quéll'áltra dà'l Piáno délla Tèrra à'l Límbo: Per ilchè manifestaménte si conósce, che il piáno di quésto secóndo Cérchio è sótto la Tèrra Míglia Ottocénto séi, & mézzo, & distánte dà'l Céntro, Míglia Dumila Quáttrocénto Trentasétte, & mézzo.

Et che per la ragióne póco sópra aßegnáta il maggióre súo diámtero é miglia MM. CC. LXXXVII. & mèzzo: Et il Gíro, lúngo la ripa, Miglia Sèttemila Cènto ottantanóve, & duó' sèttimi: Et perché la larghézza dello spázzo súo tra la ripa & la sfondatúra del mézzo é Miglia Settantacinque, rèsta il Diámetro, dello sfondáto, Miglia MM. CXXXVI & mèzzo; Cō ún Giro di Míglia Sèmila settecènto diciaßètte & séi sèttimi. Et puniscōsi in quésto luógo i peccatóri Carnáli cō la continua Bufèra Infernále; la quále aggirándo & impetuosamente traportándo tútti gli spiriti quívi dannáti, sènza ripóso alcúno gli perquóte, & sbalèstra sèmpre.

Ma prima che piu avánti si procèda, bisógna fórse consideráre, cóme scéndere si póßa da Cérchio a cérchio: & peró advertiscasi che dicèndo il Poèta nel Cánto XVII. dello Infèrno.

» Ormái si scénde per si fátte scále.

Ció é per Aria in su le spálle di Gerióne, che volteggiándo gli portíva giu pe'l Burráto, accénna quáſi che da quivi indiétro fußero státe scále si fátte, che per quélle vi si scendésſi: Et che nel XII. Cánto ancóra dóve e' póne la caláta da'l sèsto a'l sèttimo Cérchio;

e' descrive una certa manièra di scála, quále móstrano quéste paróle.

„ Quále è quélla ruina, che nel fiánco
„ Di la da Trénto l'Adice percósse
„ O per Tremuóto, o per sostégno máncos;
„ Che da cima del Mónte ónde si mósse
„ Al Piáno, è si la róccia discoscésa,
„ Che alcúna via daréбbe a chi su fósse,
„ Cotál' di quel Burráto éra la scesa.

Non vérso la Linea della certézza, perchè aréбbe ripiéno il vóto disótto: ma solaménte lúngo il vivo del sásso, che d'intórno gira il cartóccio. Per la qualcósa da quésta scála, da lúi descritta, possiámo ragionevolménte formáre tútte l'áltre, che' non â póste: & peró sicuraménte dirémo, che le scále da Cérchio a Cérchio non discéndino mái cóntro a'l mézzo, ma si girino intórno a la ripa: non intagliáte gia déntro al sásso, ma unite, & appiccáte a quéllo con ún piccol' risálto, ilquále uscéndo fuóri del vivo, & dolceménte a póco appóco lúngo la súa stéssa ripa costeggiándo, si condúce da Bálzo a bálzo: Et quésto nõ a guisa di veróne impiccáto, ma cóme le stráde, che mólte vólte veggiámo nelle Alpi, nélla fálda di quálche Mónte: che a le radici, ábbia fiumára. Ne per quésto si discó-

sta peró tánto dal sódo quésto andáre, che il piède, o sostenimento di quéllo scémi lo spázzo al Cérchio disótto, se non in si piccola quantitá, che non accáde tenérne cónto: Non si alterándo per lúi le misúre, che sóno sempre póste in sú'l vívo. Et quésto básti quánto a le scále.

Da'l secóndo Cérchio á'l Térzo non si véde manifésta nel Tésto la scésa. Imperoché venútosi méno il Poéta per la compassióne di Francésca, & di Páulo da Rímini sénza altriménti dichiarárci, cóme e' discénda, comincia il Cánto VI. in quésta maniéra.

„ A'l tornár' délla Ménte, che si chiúse
„ Dinánzi álla pietá de' duói Cognáti,
„ Che di vergógna tútto mi confúse:
„ Nuóvi torménti, & nuóvi tormentáti
„ Mi véggio intórno, cóme ch'io mi muóva
„ Et cóme ch'io mi vólga, & ch'io mi guá(ti.
„ Io sóno al Térzo Cérchio délla pióva
„ Etérna, Maladétta, frédda, & Gréve;
„ Régola & qualitá mái non l'é nuóva.

Nélle quáli paróle apertaménte dice égli di trovársi nél térzo Cérchio: ma non dimóstra peró altriménti in che módo vi si sía pervenúto. E bén' véro, che trovándosi ne gli áltri luóghi la manifestíssima scésa da Bál

zo a Bálzo, *ragionevolménte possiámo cré-dere, che così scénda égli da'l secóndo a'l* Térzo, *cóme dal primo a'l secóndo & dal* Térzo *a'l quárto.* La *ónde esséndo quésto piu giû ché il secóndo* Míglia CCCC. VI. *& ún quárto, dirémo sicuraménte, che da la fáccia della* Térra *a quivi siano* Míglia M. CC. XVIII. *& tre quárti:* Et *che sia lontáno da'l* Céntro Míglia MM. XXXI, *& úno quárto:* Con Diámetro *nélla maggióre súa larghézza di* Míglia M. DCC. LXXXXI *& ún quárto, che fánno il* Giro *di* Míglia MMMMM. CCCCCC. XV. *& cinque quattordicésimi.* Et *che la* Travérsa *del súo spázzo da la ripa a'l vóto di mézzo sia* Míglia LXII. *& mézzo:* Le *quáli trátte dúe vólte di tútto il* Diámetro, *lasciáno per* Travérsa *di quéllo sfondáto* Míglia M. CCCCCC. LXVI. *& ún quárto:* Le *quáli ci móstrano, che égli â di giro* Míglia MMMMM. CC. XXXVI. *& úndici quattordicésimi.*

In *quésto* Térzo Cérchio, *stánno l'*Anime *de'* Golósi, *sótto la* Pióggia *etérna, maladétta, frédda, & gréve: la quále mái non â* Régola, *o qualitá nuóva:* Per *ilché a' vérsi di sópra soggiúgne égli immediáte così-*

" Grándine gróßa, & Acqua tinta, & Néve
" Per l'Aére maligno, si rivérsa:
" Púte la Térra, che quésta ricéve.
" Cérbero fiéra crudéle & divérsa
" Con tre góle, caninaménte látra
" Sópra la génte che quivi é sommérsa,

Et bén' dice sommérsa, ció é tuffáta, & quási che sotterráta nel fángo che di tále mistúra si génera p tútta la larghézza di quésto spázzo. Laquále in che módo paßáße il Poéta ricidéndola vérso il mézzo, lo dimóstra égli stéßo nel VI. Cánto quándo e' dice

" Nói paßavám' su per l'ómbre, che adóna
" La Gréve pióggia, & ponavám' le pián(te
" Sópra lór' Vanitá, che pár persóna.
" Elle giacéan' per térra tútt quánte,

Et póco disótto.

" Si trapaßámmo per sózza mistúra
" Délle ómbre, & délla pióggia a páßi lén(ti
" Toccándo in párte la vita futúra.

Et arriváti cosí a la sboccatúra del vóto del mézzo, aggirárono úna párte di quélla, per condúcersi a l'áltra scála; cóme égli stésso nélla fine de'l VI. Cán. ci manifésta dicéndo

" Nó aggirámmo a tóndo quélla stráda
" Parlándo piu aßái ch'io non ridico:
" Venimmo al púnto dóve si digráda

Quivi

,, Quivi trovámmo Plúto il grán' nimíco.
Et da quésto luógo calándo Míglia 406. & ún' quárto scésero in sú'l piáno del quárto Cérchio: Ilché apertaménte díce il Poéta nel Cánto séttimo con quéste paróle.

,, Cosí scendémmo nella quárta lácca
,, Prendéndo piu de la doléntе rípa,
,, Che il mál' dello univérso tútto insácca:

Quésto quárto Cérchio per éßere appúnto nel mézzo tra'l Céntro & nói, é pariménte lontáno & da quéllo & da' nóstri piédi Míglia 1625. Et ápre nel súo maggiór' Diámetro Míglia 1325. Girándo lúngo la Róccia Míglia 4164. & duói séttimi: Et lo spázzo tra la Róccia predétta & lo sfondáto é lárgo Míglia 50. Et lo sfondáto détto per avére il Diámetro di Míglia 1225. Gíra intórno Míglia 3850.

In su quésto piáno continuaménte si úrtano insiéme gli Avári & i Pródighi: spingéndo & voltándo l'úno cóntro a l'áltro pési grandíßimi & percotédosi con éßi, ne' duói púnti del Cérchio,

,, Dóve contrária cólpa gli dispáia.

Ma qui bisógna óra avvertíre, cóme gia éra mézza la nótte, Príma che' cominciáßero a ricídere il Cérchio per caláre a l'áltro disótto:

ilché chiaraménte si véde nel Tésto per quéste paróle di Virgilio.

„ Or discendiámo omái a maggiór pietà:
„ Già ógni stélla cáde, che saliva
„ Quándo mi móssi: e'l tróppo stár si viéta.
„ Nói ricidémmo il Cérchio a l'áltra riva
„ Sóvra úna fónte, &c.

Quéste paróle ancóra che détte páino ad imitazióne di quélle che ad Enéa díce la Sibilla nel sésto délla Enéide, ció é,

„ Nox ruit Aenea, Nos flendo ducimus horas.

Sérvono nientediméno, & a segnáre cóme ancóra non érano entráti nélla travérsa del Cérchio: & a dimostráre che óra fósse; o con quánto spázio di témpo fússe scéso il Poéta dal Móndo a quivi. Per la qualcósa ragionándo alquánto de le óre, mostrerrémo a chi non lo sà, cóme quésto si cávi dal Tésto. L'óre comunemente sóno di dúe sórti, uguáli ció é & disuguáli. Le uguáli sóno quélle de' nóstri orinóli, in ciascúna délle quáli ascéndono sémpre sópra l'Orizónte grádi 15 del Cérchio Equinozziále. Et con quéste ugualménte dividiámo nói tútto il Giórno naturále, ció é tútta la Nótte col Giórno insiéme, per ventiquáttro, sénza variazióne alcúna da Státe a Vérno. Per ilché ragio=

nevolménte si potrébbono élle chiamáre óre Equinozziáli, o déllo Oriuólo. Le disuguáli sóno délli Astrólogi, che partèndo sèmpre lo Arco diúrno in dódici párti, & il nottúrno in altretánte, ciascúna di quélle chiámano ún'óra; o piccola, o gránde ch'élla si sia. Quésto díco perché tánto á la Nótte brevíssima dódici óre, quánto il Giórno lunghissimo, súo compágno: & cosí ánche per l'oppósito. Perché se bène e' mútano la quantitá déllo spázio partito, non peró mútano il partitóre. Et per quésto nō avviène mái, che élle si díchino con l'Oriuólo, se non solaménte nélli Equinózzij. Con quéste si Govérna la Chièsa ne' suói ufízij di Térza, Sèsta, Nóna, Vèspro, & Compièta: Et a quéste si dâ il nóme di Artifiziáli, perché élle pártono artificiosaménte l'Arco diúrno, altriménti chiamáto Giórno Artifiziále. Ecci nondiméno ancóra úna Térza spèzie di óre, che si chiámano de' Pianéti, & sóno tútte disuguáli: & non solaménte quélle del Di a quélle délla Nótte: ma & ciascúna del Dí & délla Nótte, a qualsivóglia áltra di tútto il rèsto. Et avvègna che non accadéßi parláre di quéste, perché sóno fuóri del nóstro

propósito: non diméno per non parére di avér le sfuggite, ne ô volúto dáre quésto lúme: In segnándo párte a chi lo desidera, che élle sóno óre délla Eclittica; *ció ê che si cóme nélle naturáli ascéndono & véngono fuóri 15. grádi déllo* Equinozziále, *cosi ancór in ciascúna di quéste véngono sempre fuóri 15 grádi délla* Eclittica. Ma *perché secóndo la diversitá de' luóghi diversaménte ascénde la* Eclittica; *bisógna che chi vuóle trováre giustaménte le óre di quélla, ábbia prima la* Távola *délle obbli que ascensióni del* Paése *súo: & con éßa fórmi la* Régola.

A gli Astrólogi *ê dúnque ógni giórno 12. óre, & 12. óre ciascúna nótte:* Et *per quésto séguita manifestaménte, che con la metá di, 12 ció ê con sei, sálga il* Sóle, *& qualúnche áltra stélla da'l* Levánte *a'l mezzo del* Cielo: Et *che di quivi pói si cáli a'l* Ponénte *con l'áltre sei.* Per *laqualcósa dicendo il* Poeta,

„ *Gia ógni stélla cáde, che saliva*

„ *Quándo mi móßi,*

Chiaraménte ci dimóstra, che gia fúßero paßáte sei óre, da'l princípio délla nótte, nélla quále si móße dietro a Virgilio. Et *se alcúno fórse dicéßi, che égli intende non de le*

Artificiáli, má di quélle déllo oriuólo: avvertiscasi, che tánta èra ancóra la vicinitá déllo Equinózzio, che da quéste a quélle non vi è appéna ún dècimo d'óra. Et peró pigli, o intènda púre quále e' vuóle, che néll'úno & nel áltro módo, paßáta èra la mèzza nótte di mólto póco: La mèzza nótte díco, che divide tra il Venerdí & il Sábato Sánto. Et tánto básti al presènte de le óre.

Io nõ ô détto per ancóra in su quále bánda girásse il Poèta per quésto Infèrno; perché aspettáva d'ónde provárlo: Ilché pói che óra mi si apprèsenta, non mi páre da lasciár piû indiètro. Et peró avvèrtiscasi, che in quésto sèttimo Cánto néllo scéndere ancóra la cõsta, veggèndo égli in sú'l piáno del Cérchio l'orríbil giósta de' Pródighi, & délli Avári, per udíre da Virgílio, quéllo che ció sía, gli dice.

,, Maéstro mio ór' mi dimóstra;
,, Che génte è quésta; Et se tútti fúr chèr=
,, Quésti chercúti à la siniſtra nóstra. (ci

Da le quáli paróle manifestißimaménte si cõnósce, che l'Anime gli èrano a máno siniſtra: & che cõseguentemente a la dèstra gli èra la ripa, lúngo laquále veniva scendèndo: Non essèndo égli ancóra entráto in sû quéllo spázzo

Conciosia che dópo mólti vérsi dica égli pói;
,, Nói ricidémmo il Cérchio a l'áltra riva:
Et perche quésto medésimo si pruóva ancóra per áltri luóghi, che disótto si mostrerránno; sicuraménte poßiámo díre, che da la entráta del primo Cérchio, fino a'l cominciaménto dél lo ottávo, girò sémpre in sú la máno déstra, cóme béne espóse il Manétto. Ma di quivi a'l Céntro, mutò pói módo, & vólsesi in sú la sinistra, cóme égli stéßo móstra nel Tésto che al súo luógo ricorderémo.
Da la déstra dúnque délla ripa scostándosi; Tágliano il Cérchio in su la sinistra,
,, Sóvra úna fónte che bólle & rivérsa
,, Per ún' foßáto, che da léi deriva:
Et in compagnia di quélle ónde, appóco appóco abbaßándosi, dópo Míglia 406. & ún quárto, pervéngono a'l piáno del quinto Cérchio, da lúi chiamáto Palúde stige, che lontána è da la fáccia délla Térra Míglia 2031. & ún quárto: & dal Céntro Míglia 1218. & tre quárti. Il Diámetro di quésta Palúde appiè délle malígne Piágge grige è miglia 918 & tre quárti: Per ilché manifestaménte si conósce ch'élla gira Míglia 2887. & mézzo. Ma dividesi tútto quésto súo vóto, in dúe Cérchi, l'úno déntro a l'áltro; & ad úno

piáno medésimo. L'úno de' quáli ció è la Pa lúde, con Travèrsa di Míglia 75: Gíra conti nuataménte d'intórno la Cittá di Díte, che nel mèzzo di tútto è pósta: L'áltro in mèzzo di quésta aquósa campágna sedèndo, non è da quélla distínto con áltro, che con ún sólo Cérchio di múra: che sóno tútte di Fèrro in focáto. Et cosi a ún piáno medésimo, & dén tro al Giro predétto délle Míglia 2887; & mèzzo Abbiámo il quínto Cérchio che è la Pa lúde con le fósse délla Cittáde; & il sèsto che è la predétta Cittá di Díte.

Ne si maravígli qui alcúno, ch'io non distin gua i fóssi da la Palúde, cóme fórse páre che distínti gli ábbia il Poèta, dóve égli nel Cán to ottávo díce,

„ Nói púr' giugnémmo déntro a l'álte fósse,
„ Che vallán' quélla Tèrra sconsoláta:
„ Le múra mi pareán' che fèrro fósse,
„ Non sènza príma fár' gránde aggiráta,
„ Venímmo i párte, dóve il nocchièr' fórte
„ Vscite ci gridô, quì è l'entráta.

Perché da quésto súo díre non páre a me che si póssa peró conchiúdere, che la Palúde sia úna cósa, & le fósse síano ún' áltra: pói ché élle sóno amendúe a ún' piáno medésimo, & continuáte l'úna con l'áltra. E bèn' véro

che considerándo ógni cósa diligentemente, nói potrémmo dire, che dóve la Palúde â pó ca Acqua per l'altézza; le fóße per il contrário n'ábbino aßái, per piû fortézza délla muráglia da lóro abbracciáta, & circundáta: chiamándole maßimaménte il Poéta stéßo, fóße álte, ció ê profónde o mólto cúpe. Ma non per quésto sarámmo élleno áltro che fóße, ció ê strétte, & di tánta larghézza solaménte, quánta per l ordinário se ne attribuisce álle fóße d'úna Cittáde, serváta la proporzióne della súa grandézza. Et il Poéta stéßo cosi ánche ce le dimóstra, non troválndo in quelle ne Anime ne áltro, di che si fáccia memória alcúna: Et dicéndo ancóra súbito che égli éntra in quéste fóße, che le múra di quélla Cittá gli parévano di férro: Il ché in luógo non luminóso, non potéva égli scórgere, se non d'appréßo. Et peró diciámo nói, che la lúnga aggiráta non fû nella Travérsa délle fóße, ma solaménte nélla lunghézza, per veníre a la entráta délla Cittá, che non â se non úna pórta. Et che la cósa stía cóme io dico, Avvertiscasi, che dópo la gránde aggiráta, manifestaménte póne il Poéta che vénnero

„ In párte, dóve il Nocchiér fórte

„ Vscite ci gridô, qui ê l'entráta.

Lascerémo dúnque álle fóße quél tánto di lar ghézza, che a' fóßi si conviene: & darémo tútto quél résto álla palúde. Néllo attraver samento délla quále si conósce ún lúngo viag gio, sí per la moltitúdine délle cóse vedúte & délle ragionáte déntro álla Bárca; & si an córa perché quélle paróle, Nói púr giugném mo, ánno úna cérta fórza di dimostráre, che dópo úna lúnga navigazióne, si condúßero fi nalménte, déntro álle álte ció é profónde fós se, che circúndano quélla Térra. Il ché mode stamente sia détto cóntra la opinióne di chi altriménti la intendéße

L'ánime ché in quésta palúde si puníscono sóno le iróse, & le accidióse: Quéste sot terráte nélla Bellétta, che non si véggono: & quélle iróse sópra la Móta percoténdosi non púr con máno

„ Ma cõ la Tésta, & co'l pétto, & co' piédi
„ Troncándosi co' Dénti a bráno a bráno.

Quá giú dúnque discési i Poéti giráronno gran pézza délla palúde, cóme apertaménte si véde nélla fine del séttimo Cánto, dóve lo Autó re medésimo dice,

„ Cosí girámmo délla lórda Pózza
„ Gránde Arco tra la ripa sécca e'l mézzo
„ Cõ gli ócchi vólti a chi del fángo ingózza

„ *Venimmo à'l piè d'una Tórre al da sézzò*

La qual Tórre dándo ségno de la lóro venú ta con dúe fiammélle; Vénne Flegiás con la súa Barchétta per condúcerli a la Cittáde: Et con éssi attraversándo la Palúde, & i Fóßi, giúnto finalmente a la Térra gridò, uscite, quì è l'entráta. Onde éßi sbarcáti volèndo entrá re nella Térra, fúrono impediti da' Demónij: I quáli conoscèndo che Dánte èra vivo, ad amè dúe chiúsero le Pórte. Non dimánco vi en= trárono pói mediánte la venúta dell'Angelo, che piéno di giústo sdégno

„ *Giúnse a la Pórta, & con úna verghétta*

„ *L'apérse, che non v'èbbe alcún ritégno.*

Et qui finísce il quinto Cérchio con travèr= sa di Míglia 75. p èßer présa la sua lar= ghézza cõ duói spázij dell'Arco del Móndo. Conciosia che eßèndo préso tútto il piáno di quésti duói Cérchi, con tre spázij dell'Arco predétto, nói abbiámo aßegnáto le dúe pár= ti álla Palúde insième co' fóßi per il lúngo Viággio, & le mólte cóse, che si véggono in quélli, & úna párte solaménte álla Cittá la quále per cõtenère gli Erètici solaménte, nõ â bisógno di tánta travèrsá. Ma perché a lo entráre di quésta Pórta comíncia appúnto il sèsto Cérchio prima che più avánti si procèda sarâ bène che l'ócchio végga quésto diségno.

Il Sesto Cerchio ciò è la Città di Dite Gira miglia 2536 & due settimi: con Diametro di Miglia 807. Il suo spazzo è largo Miglia 37, & mezzo: & la sboccatura del mezzo gira miglia 2180, & cinque settimi,

per essere il súo Diámetro Miglia 69 ½, & tre quárti. Ne accáde che io dica altriménti la súa distánzia da'l Móndo, & da'l Céntro; per essere élla quélla medésima, che del quinto Cérchio, pói che élle sóno amendúne ad ún piáno.

Il suólo di quésta Cittá é túto piéno di sepoltúre infocáte: déntro álle quáli continuamente abbrúciano gli Erétici, ciascúno distinto nélla sétta súa. Per la qualcósa non entrárono i Poéti tra gli Avélli; ma si vólsero a la mán déstra, lúngo le múra délla Cittá, cóme Dánte stésso dimóstra nélla fine del Cánto Nóno, dicéndo.

„ Et pói che a la mán déstra si fú vólto.
„ Passámmo tra i Martiri, & gli álti spáldi.

Et soggiúgne pói apprésso nel princípio del Cánto Décimo:

„ Or' se ne vá per ún segréto cálle
„ Tra il Múro délla Térra & gli Martiri
„ Lo mio maéstro, & io dópo le spálle.

Et in quésta maniéra girándone quélla tánta párte che a Virgilio párse a bastánza, discostátisi finalménte da le múra, ricisero il Cérchio a travérso, per andáre a la scésa che discénde nel Cérchio séttimo: Et peró dice égli nélla fine del Cánto predétto.

„ Apprèßo vólse a mán' siniſtra il pìède:
„ Lasciámmo il múro, & gimmo in vèr' lo mèzzo
„ Per ún' sèntièr' ch', ad úna válle fiède;
„ Che in sín' la sû facèa spiacèr' súo lèzzo.
Et è quèsto un' áltro luógo mólto notábile, per dimoſtráre che il viággio fúße a mán' ritta, cóme ancór' diánzi díßi disópra.
Consumáta pói la travèrsa dèlle miglia 37. & mèzzo, díce lo Autóre nel principio del Cánto undècimo,
„ In sû l'eſtremitá d'úna álta ripa,
„ Che facèvan' grã piètre rótte in Cèrchio,
„ Venimmo sóvra piu crudèle ſtipa.
Et per l'orríbile púzzo, che di quèlla usciva, fúron' coſtrètti a ritirársi dièttro ad úna grán' sepoltúra, per avvezzársi al fiáto cattivo. La qualcósa imitándo in párte ancór' io, fermáto alquánto il viággio, risponderò a dúe obbiezzióni, che mi potrèbbono èßer' fátte: L'úna, dóve stáno gli invidiósi & i supèrbi: de' quáli sènza fár' menzióne alcúna il Poèta, da gli Irósi & Accidiósi, subitaménte sálta a gli Erètici: L'áltra se quèsto luógo è si naturále, cóme io ò détto nel principio; con quál' lúme si vádia per èßo. Alle quáli ordinataménte rispondèndo, díco quánto a la prima; Che ègli è bèn' véro, che in tútto lo

aßortiménto che fà il Poèta de' vizij umáni da lúi conosciúti in quèsto súo Infèrno: e non fà mái úna paróla, nè de la Invídia, nè de la Supèrbia: Non perché quèsti dúoi non síano vizij capitalíßimi; Ma perché eßèndo l'úno & l'áltro peccáto segretíßimo, ráde vólte, o non mái si dimóstrano nélla própia spèzie. Laquál cósa conoscèndo bène il Poèta, non dà lóro luógo particuláre, ma distribuísceli in tánte divèrse spèzie quánti sóno i divèrsi nómi délle cólpe, che si puníscono da le Múra délla Cittá sino à'l Cèntro universále. Et chi diligenteménte andrà esaminándo cósa per cósa, di qualsivóglia l'úna délle cólpe in tále spázio cõdannáte, vedrà fórse facilménte, che la déntro nõ è quáſi peccáto alcúno, che à'l úno di quèsti dúe cápi non si ridúca; & qualcúno ancóra ad amendúe insième: Cóme principalménte si riconósce nélli Erètici: I quáli sceglièndo sèmpre le opinióni a lór módo, si induríscono in quélle talménte, che radevólte se ne póßono ritrárre in manièra alcúna: parèndo lóro cósa inconveniènte, & disonorévole, che ún'áltro póßa, o dèbba giamái intèndere le cóse méglio di lóro. Ilquále peccáto non sò io ancóra giudicáre a quále più

si riducá de duói cápi détti disópra. Il medésimo crédo che facilménte dire si póßa de la Violènza, de la Fráude, & de'l Tradiménto: sálvo peró sempremái il parére di chi mèglio di me la intendèßi. Et quèsto bášti quánto a la príma.

A la secónda (non cercándo áltro sènso che il litterále) dicó che eßèndo colaggiû fuóchi & grándi, & in tánti luóghi, cóme largaménte si véde nel Tèšto: Et eßèndo túttoil váno déllo Infèrno copèrto de la grandißima Fálda délla Tèrra che gli fâ Grótta, & vólta disópra: Non sarâ fórse inconveniènte lo immaginársi che' sopradètti fuóchi per lóro natúra fáccino rivèrbero nélla vólta, che lo tiène chiúso: & di quivi pói ripercóßi a lo ingiúso, spargèndosi per quel grán' váno, fáccino tánto di barlúme, che da préßo vi si discèrna quélle cóse che Dánte dice avérvi vedúte; Ma tèmpo ê di tornáre a'l ragionaménto cominciáto.

Fermátisi i nóštri Poèti lontáni alquánto da la scésa, & dimorátivi pèr quálche spázio, en sû quélla generále divisióne, che di tútto lo Infèrno largaménte gli fâ Virgilio nel Cánto décimo, eßèndo gia finalménte vicino álla Alba soggiúgne nélla fine del Cánto predétto

che voléndosi oramái quindi partire, Virgilio gli dîße.

,, *Ma séguimi oramái che'l gir' mi piáce:*
,, *Che i Pésci guizzan' sû per l'Orizónta,*
,, *Et tútto il Cárro sópra il Córo giáce;*
,, *E'l bálzo via la óltre si dismónta.*

Non accáde per al preſénte che io mi diſténda ne' dódici ségni Celéſti, ne ánche nélla poſitúra & spartiménto de' Vénti: o néllo oriuólo che nel Ciélo si véde la nótte: cóse che largaménte (piacéndo a Dio) si troveránno tútte ne' nóſtri scritti sópra la Comédia di quéſto Poéta: Et peró brevemênte dico óra, Che il ségno de' Pesci ságlie a'l nóſtro Orizónte in óre úna, & minúti séi, & con tánto ancóra di témpo ci súrge il ségno déllo Aritte, Et perché, cóme di sópra si é dimóſtro, il Sóle áll'óra si trováva círca il XXIIII. gráde déllo Aritte, Guizzándo i Pesci su l'Orizónte, veniva a éßere círca óre úna, & mézzo inánzi álla leváta del Sóle. Ilché artificiosaménte â póſto il Poéta, si per imitáre Virgilio; & si ancóra per moſtrárci con quánto témpo si fóße égli condótto a quel luógo. Il quále in che maniéra fúße fátto, nel XII, Cánto déllo Inférno lo descríve égli ſtésso cosí.

,, Era lo lóco óve a scender la Riva
,, Venímmo alpéstro, & p quél ch'ivi tra
,, Tál', ch'ógni vista ne sarébbe schiva (ánco
,, Quál' è quélla ruina, che nel fiánco
,, Di la da Trénto l'Adice percósse,
,, O per Tremuóto, o per sostégno mánco:
,, Che da címa del Mónte ónde si mósse
,, A'l piáno, è si la róccia discoscésa,
,, Ch'alcúna vía darébbe a chi sû fósse:
,, Cotál' di quél' Burráto éra la scésa.
,, E in sû la púnta della rótta Lácca
,, La Infámia de' Créti éra distésa,
,, Che fû concétta nélla fálsa Vácca.

Quésto per dirlo in úna paróla è il Minotáuro, pósto nel princípio del Séttimo Cérchio a spaventár' chi laggiû discénde, cóme in tútti gli áltri Cérchi â usáto & úsa il Poéta nóstro. Il quále avánti a'l primo Cérchio truóva Caróne: a'l secóndo, Minós: al Térzo, Cérbero: a'l Quárto, Plúto: a'l Quínto, Flégias: al Sésto, le Fúrie: al Séttimo, il Minotáuro: állo Ottávo, Gerióne: al Nóno: Nembrótte, & gli áltri Gigánti, che nel Pózzo sóno descritti. Féce dúnque paúra il Minotáuro a Dánte: & Virgilio allótta gli disse,

,, Córri a'l Várco,
,, Méntre che' fúria, è buón' che tu ti cále.

Et cosí usciti de'l sésto Cérchio, calándo p la détta ruina Miglia 406 & ún quárto, Vénnero á'l piáno del settimo Cérchio: il quále é sótto la fáccia della Terra Mig. 2437 & mezzo, & lontáno da'l Centro Miglia 812 & mezzo. Il maggióre súo Diámetro é Miglia 462. & mezzo: Et il Giro Mig. 1453 & quáttro settimi. La Travérsa dello spázzo súo per éssere présa con 300 Miglia dello Arco del Móndo, é Miglia 75: Ma divisa in Tre Giróni. Nel primo de' quáli appié della ripa, che é úna fóßa di sángue, bóllono i violenti al próßimo; sommersi déntro di quella chi piú & chi méno, secóndo il mérito délle lóro cólpe. Ed intórno a quésto foßóne vánno continuamente i Centáuri a mille a mille.

,, Saettándo quál'Anima si svelle

,, Da'l sángue piú, che súa cólpa sortille.

Et perché quésti Centáuri solamente sóno da ún láto, ció é tra il pié della rípa & la fóßa, & cóme chiaraménte si véde nel Testo, saettano l'Anime de' violenti: séguita di neceßitá che quésta fóßa non sia piú lárga, d'ún' tiro di Arco. Ilché avvegna che da mólti áltri luóghi póßa ancóra dimostrársi: non vóglio peró provárlo con áltro, che con quésto: che il Poeta nello attraversáre quésta fóßa

In gróppa al Centáuro, non véde & nõ sente in quélla persóna alcúna. Et per mostrárci la súa strettezza, nel princípio del Cánto XIII, *vo lendo significáre, che andávano senza ripóso dice,*

,, *Non era ancór dilâ Nésso arriváto,*
,, *Quándo nói ci mettémmo per ún Bósco,*
,, *Che da nessún sentiero era segnáto.*

Le quáli paróle, o interaménte sóno frédde, cóntro al costúme di quésto Poeta, o élle di móstrano che quél fósso, non é lárgho: Per ché se égli avessi traversa di Míglia, cóme páre che créda qualcúno; chi non sâ, che più tempo bisognáva a Nésso Centáuro per tor nársi nélla áltra ripa; che a costóro per en tráre nel bósco? Non apparendo máßime, nel Tésto, che tra la fóssa e 'l bósco sía mezzo alcúno.

Nel secóndo Giróne del settimo Cérchio, non é áltro che ún bósco foltíßimo, déntro al quále si puniscono le Anime de' violénti a se stéßi, o nélla Víta, o nélla Róba: Per ché qué' prími diventano prúni, & sóno pa sciúti pói dálle Arpíe: Questi últimi la ceráti sóno, & ismembráti da' Cáni: có me largaménte si vede in tútto il Cánto Tredicésimo. Et nel Terzo, & Vltimo

Giróne, che è úna grán' Campágna di Réna ársiccia, in sù la quále pióvono continua= ménte fiãmélle di Fuóco, sóno l'Anime de' vio lénti a Dio, che giáciono in sù l'aréna: L'A= nime de' violénti álla Natúra, che girano in tórno: & l'Anime de violénti áll'Arte, altri ménti détti Vſurái, che ſtánno sémpre a sedé re. Et la medéſima glóggia focósa, sópratút te scénde ugualménte. Diſtínti cosí queſti tre Giróni, biſógna óra moſtráre il cãmino: il quá le facilménte si cáva da'l Téſto in queſta ma niéra.

Discési che fúrono i Poéti in sù 'l piáno del Séttimo Cérchio, & avúto la scórta di Néſſo Centáuro dáto lóro da Chiróne per guída, di ce Dánte nel Cánto XII.

» Nói ci movémmo con la scórta fída
» Lúngo la Próda del bollór' vermiglio,
» Dóve i bolliti facéan álte ſtrida:

Et seguitándo il préso cammíno, lúngo lún= go il foſſóne, vedéndo sémpre l'Anime più fuóri de'l sángue, dice finalménte,

» Cosí a più a più si facéa báſſo
» Quél sángue si, che copría púr' li piédi:
» Et quivi fu del fóſſo il nóſtro páſſo.

Vscéndo ció è del primo Giróne, & entrán do déntro a'l secóndo, che è la sélva predét=

ta sênza sentiêro alcûno: De la quále églê stéßo nel XIII. Cánto dice cosi.
,, Non frónde vérdi, ma di colór' fósco:
,, Non rámi schiêtti, ma nodósi e avvólti:
,, Non Pómi vi êran', ma stécchi cõ tósco.
Et soggiúgne pói, póco apprêßo,
,, Lo buón maéstro, príma che piu êntre,
,, Sáppi che sê nel secóndo Giróne,
,, Mi cominciò a dire, &c.
Il Cammino per quésta sélva, fù sêmpre quá si a'l Travérso, riciâêndola per arriváre a'l Têrzo Giróne de'l quále nel Cánto XIIII, dice égli cosi.,
,, Indi venimmo a'l fin' dóve si párte
,, Lo secóndo Girón' da'l Têrzo: & dóve
,, Si véde di Giustízia orribil' Arte.
,, A bên' manifestár' le cóse nuóve
,, Díco', che nói venímmo ad úna Lánda
,, Che da'l súo lêtto ógni piánta rimuóve.
, Et per mostráre ancóra piu apêrto, cóme stánno quésti tre Giróni l'úno nel áltro, soggiú=gne súbito,
,, La dolorósa sélva l'ê ghirlánda
,, Dintórno, cóme il fóßo trísto ad éßa:
,, Quívi fermámmo i piêdi a ránda a ránda.
,, Lo suólo êra úna Réna árida & spéßa.
Piu óltre pói nel medésimo Canto XIIII,

seguitándo il Giro' del Cammino, dice che Vir-
gilio gli diße,

,, Or' mi vien' dietro; & guárda che nõ metti
,, Ancór li piedi nella Réna arsiccia:
,, Ma sempre a'l bósco tien' li piedi strétti.
,, Tacendo divenimmo la óve spiccia
,, Fuór' de la selva ún' piccol fiumicello,
,, Il cúi roßór' ancór' mi raccapriccia.

Et è quésto ún' Canalétto deriváto da'l fós-
so del sángue: ilquále attraversándo prima
la selva, & pói la Réna, cáde finalménte nel
Burráto di Gerióne: & di lúi párla il Poe-
ta quándo póco disótto dice.

,, Lo fóndo súo, & ámbe le pendici
,, Fátte éran' Piétra, e i Márgini da láto:
,, Perch'io m'accórsi che' il páßo éra lici.

In sû quésto fiumicello non pióve il fuóco:
perchè il fúmo che da l'Acqua súrge, spégne
quéllo in tále manièra, che sicuraménte si può
paßáre sû per le spónde di quél ruscello. Et
peró vi salirono súso i Poéti, cóme si véde
nélla fine del Cánto XIIII. in quéste paróle.

,, Pói diße, omái è tempo da scostársi
,, Da'l bósco; fá che diétro a me végne;
,, Li Márgini fán' vía, che non són' ársi:
,, Et sópra lóro ógni vapór si spegne.

Et nel princípio del Cánto XV in quest' áltre

,, Ora cen' pórta l'ún de' dúri Márgini,
,, E'l fúmo del ruscél' disópra addúggia,
,, Sì, che dal fuóco sálva l'ácqua & gli árgini.

Et acciò che' si végga, ch'égli andávano attraver sándo quélla Réna, soggiúgne póco apprésso.

,, Già eravám' da la sélva rimóssi
,, Tánto, ch'io non arei vísto dóve éra;
,, Perch'io addiétro rivólto mi fóssi:
,, Quándo scontrámmo d'Anime úna schiéra,
,, Che venian' lúngo l'Argine, &c.

Et venívano quéste Anime che' dice, da la máno déstra a' nóstri Poéti, che sû per la spónda di quél' fiumicéllo, se ne andávano vérso il Burráto. Ilché si conósce in quésta maniéra. Non facéndo il Poéta stésso menzióne alcúna di mutár' módo di giráre; & avéndo sémpre sin' a qui Giráto sû la mán' ritta, cóme sópra fû provàto: Nói dobbiámo ragionevolménte presúmere, che a lo uscire de la Sélva per andáre in Giro tra la Réna & il Bósco, e' si volgéssi in sû la mán' ritta. Ilché stándo, si véde manifestaménte nel Tésto che dópo alquánto di cammíno, pervénnero a'l ruscel létto: in sû i Márgini del quále montáti, cominciárono ad attraversáre la Réna Arsiccia. Et avvégna, che da'l Márgine siniéstro, trapassássero a'l déstro, cóme disótto

sia manifesto: Il Poeta nondiméno per accennárci quánto sia piccolo quésto fiumicello, ánzi piu tósto Canaletto, o Dóccia, cóme e' lo chiáma póco appresso; non fa menzióne alcúna di tále passággio; se non per un módo stravagánte, che è questo. Finge di avére rispósto certe paróle a Ser Brunetto Latini: le quáli essendo óltre a módo piaciúte a Virgilio, dice Dánte,

„ Lo mio maéstro all'óra in su la Góta
„ Déstra, si vólse a dietro, & riguardómmi.

Et cosi tacitaménte ci fa égli avvertire, che se Virgilio che andáva innánzi, voléndo vólgersi vérso Dánte che dietro gli veníva ragionándo cō ser Brunétto, si vólse in su la mán déstra: bisognáva ragionevolménte che Dánte & l'Anime gli fússero piu vicine da la déstra, che da la siniſtra. Et se cosí è, avévano dúnque gia passáto il fiumicello: Conciosía, che altriménti sarebbono ancóra in su l'árgine sinistro: & arébbono l'Anime in su la sinistra. Perilche volgendosi Virgilio indietro con la fáccia solaménte, cóme páre, che accénnino i versi, si sarebbe púre ancóra égli ragionevolménte voltáto in su la párte piu vicina, ció è in su la sinistra: & non a la déstra piu lontána, cóme dice

Dánte

Dánte che' si vólse. Paßárono dúnque il fiumicéllo al montáre che' fécero in sú'l Argine: & lungaménte dipói lo căminárono in sû il líto ritto, andándo sémpre vérso il mézzo, ció ê a la apertúra del Burráto. Ilchê manifestamente si conósce da le ftéße paróle súe. Imperó che nél Cánto XV. dice égli.

,, Gia eravám' da la sélva rimóßi
,, Tánto, ch'io non arei vísto dóve éra,
,, Perché io a diétro rivólto mi fóßi:

Et pói che lungaménte â ragionáto con ser Brunétto, che gli andáva sémpre a' pănni: e' soggiúgne nel Cánto XVI.

,, Gia éra in lóco óve s'udía il Rimbómbo
,, Déllа Acqua, che cadéa néll'áltro giro,
,, Símile a quél', che l'Armi fánno rómbo.

Et piu óltre ancóra nel medésimo Cánto sedicésimo

,, Io lo seguiva, & tánto erávamo iti
,, Che il suón' délla Acqua n'éra si vicino
,, Che per parlár' sarémmo appéna uditi.

Ma pervenúti pói finalménte a lo estrémo di quésta travérsa; Virgilio gittô la córda dêntro al Burráto, perché veniße sû Gerióne: il quále pói che fu compárso, & póstosi a la próda lóro, ma alquánto lontanétto; dice Dánte che Virgilio diße.

„ Or' conviên' che si tórca
„ La nóstra via ún póco infino a quélla
„ Béstia malvágia che colá si córca.
„ Peró scendemmo a la dêstra Mammêlla:
„ Et dieci pássi fémmo in sû l'estrémo,
„ Per bên' cessár la Rena & la fiammêlla.

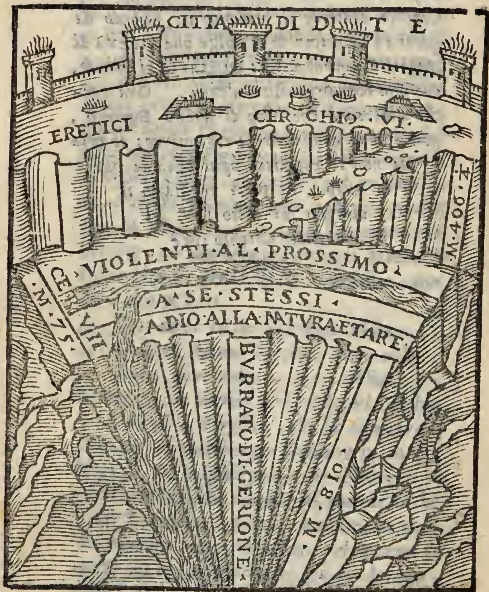
Et ivi fermátosi Virgilio sû l'órlo di Piêtra che chiúde & ritiêne il sabbióne, acciochè fórse non ciggia giû per il Burráto, comandò al nóstro Autóre, che andássi per se medésimo a vedére l'Anime dégli vsurái: perché égli in quel' tánto, voléva ragionáre con Gerióne, per dispórlo a portárgli giúso. Il Poêta dúnque esequêndo la cõmessióne, dice nel Cánto XVIII.

„ Cosí ancór sû per l'estrêma Têsta
„ Di quél' sêttimo Cérchio, tútto sólo
„ Andái, dóve sedéa la Gênte mêsta.

Et vedúto con brevitá quél' rêsto del Cérchio se ne tornò a Virgilio, che lo aspettáva a Cavállo sû Gerióne, per iscéndere in Malebólge. De le quáli prima che altriménti si párli: Nótisi che l'Acqua del ruscellétto che quivi â condótto i Poêti, cáde tútta in quésto Burráto, non col saltáre nel mêzzo di quéllo, ma con lo striscársi giû per le ripe, cóme l'Acquachéta da san Benedétto in Alpe,

a la quále ne fâ la comparazióne il Poeta stésso. Altrimenti non potrebbe égli nel VII Cérchio sentírne il rimbómbo: Essendo da quivi al princípio délle Bólge úna altézza di Míglia Ottocentodieci: Distánzia si gránde, che non compórta udita alcúna. Ora perchè assai sarà che dire di questo Burráto, non è béne cominciáre a ragionárne; se prima non si espedisce ógni cósa da qui in súso: Et però veggiámo il disegno del sesto, & del settimo Cérchio che è questo.

Disegno da Dite sino a Malebolge.

Avendo détto sú nel principio, che il nóstro Poeta descrivéva ún luógo naturaliss. sino a tútto il settimo Cérchio: nō sarâ púnto fuóri di propósito, pórlo in módo, che l'ócchio véggia che cosí sia. Et peró nótisi la figúra che séguita: la quále ê appúnto la sésta párte di tútta la Pálla pósta disópra. Et ancóra che il diségno sía in piáno: facilménte nō diméno lo vedrâ in úna cóncava pirámide tónda, chi unirâ la A col B; Et lo N con l'O, & cosí l'áltre léttere che nélle Téste de' Cérchi sóno segnáte: vedrâ ancóra le scále che nói abbiám póste, & tútta la via, che nel Tésto ci ê parúta trováre. Et ê quésta.

A,B, *superficie délla terra,*
C,D, *Cérchio del Límbo,* 1
E,F, *Cérchio de' lussuriósi* 2
G,H, *Cérchio, de' Golósi* 3
I,K, *Cérchio délli Avári* 4
L,M, *Irósi; Accidiósi & Erétici* 5,6.
N,O, *Violénti al próssimo, a se stéssi, a Dio a la Natúra & á l'Arte* 7

Le Línee da Cérchio a Cérchio sóno li andári délle scále da Bálzo a Bálzo.

I piáni tra scála & scála, la quãtitá paßeggiáta.

Potéva fórse ragionevolménte parére abbastánza, quánto sin'a qui abbiám' dichiaráto de' sétte paßáti Cérchij dello Inférno: Et nienteméno p maggióre & miglióre lúme di quésto sito; vogliámo che l'ócchio manifestaménte végga & discérna, dóve sópra la Térra sboccherébbono le larghézze di quésti Cérchij se lo Inférno vedéßi il Ciélo. Et p tále effétto, abbiámo formáto il seguénte diségno: nel mézzo del quále (avégna, che nõ si póßa il cólmo fíngere in piáno, rispétto a le Línee cúrve, che nõ si dícono cõ le rétte) abbiámo pósto Ierusalém p Céntro, ánzi p piû álto púnto di tútta la colmatúra di éßo Inférno. Et a lo intórno di quélla, giráto i Cérchij cõ pári & uguále distánzia da l'úno a l'áltro; p éßere tútti formáti (cóme sópra fû dichiaráto) cõ Cénto Míglia déll' Arco del Móndo: eccétto peró il quinto, pósto cõ Dugénto & il séttimo cõ Trecénto, p la cagióne altróve narráta. Et sópra vi abbiámo distési quélli stéßi Paési, che in sû la Pálla del Móndo, corrispóndono a quélle distánzie Cérchio per Cérchio, cóme vedéte.

Coperchio de' primi sette Cerchij dello Inferno

A, Pavimento del Limbo.
B, de Lußuriosi
C, de Golosi.
D, delli Avari & de' Prodighi.
E, F, della Palude: Irosi & Accidiosi.
G, Cimiterio delli Eretici.
H, I, K, Violenti al Altri, a se, a Dio, alla Natura, & alla Arte.

GIa ponémmo nel princípio, che da la sboccatúra déllo Inférno, sino a'l cápo délla Línea délla certézza, érano miglia 1702, & ótto ventunésimi in sù l'Arco del Móndo quivi descritto. Et nel pigliár pói le larghézze de' Paviménti abbiámo dimóstro, che di Cénto in Cénto Miglia di détto Arco si tírano le Línee a'l céntro: Le quáli a le débite distánzie, dánno gli spázij de' Paviménti luógo p luógo. I quáli acció che méglio réstino imprési nél la memória replicherèngli óra brevemente: segnándo, non solaménte le larghézze dètte, ma le miglia ancóra del Arco del Móndo in quésta maniéra.

Cérchij.	Larghézze. de' Paviménti		Arco del Móndo:
I	Limbo	miglia 87 ½	préso cō 100.
II	Lußuriósi	m. 75.	préso cō 100.
III	Golósi	m. 62. ½	préso cō 100.
IIII	Avári	m. 50.	préso cō 100.
V, & vi.	palúde & cimitéro	m. 75.	préso cō 300.
VII	Violénti	m. 75.	préso cō 300.

SOno dúnque sino a óra consumáte miglia Mille déll'Arco predétto: & chi nel consumáre di quésto résto procedéßi con quéllo

órdine,

ordine, che sino a qui si è mãtenuto; incorrerebbe in questo disordine; che, o salvando il Diametro di Malebolge, che nella maggiore larghezza è Miglia 35, come bene ancora dice il Manetto, non potrebbe accostarsi co' Giganti al Centro, se non circa a Miglia 81: o volendo porsi con essi tanto in giù, che un Gigante commodamente potessi posare l'Anime in-sù la Ghiaccia di Cocito, non vi arebbe maggior Diametro, che Miglia uno & la cinquantaquattresima parte d'uno altro: ne Giro maggiore che Miglia tre & un quarto in circa: Ilche al tutto sarebbe contrario a quello, che dimostra il Testo co i Giro di esse Bolge molto più ampio di quello che riducere si possa in ispazio si piccolo: Ponendo ancora il Manetto stesso che il Diametro del Pozzo de' Giganti sia Miglia due. Seguirebbe ancora da questo ordine, un' altro disordine forse maggiore, che mantenendo fermi i Diametri delle Bolge & del Pozzo, ciò è quello di Miglia 35, & questo di Due: La maggior Fossa delle Bolge, & il Pozzo de' Giganti verrebbono a un piano medesimo; Ilche ancora che paia impossibile a chi presuppone che dentro al Concavo d'una medesima Piramide Tonda, ciò è dentro a uno Cartoccio, non pos-

sino dúe Travérse sì disuguáli cadére a ún piáno medésimo, & a úna altézza medésima: ío púre mi ingegnerò di fár piáno, che cosí sía: avvertèndo primieraměnte ciascúno, che se il Cartóccio fósse il medésimo, qui non sarèbbe rèplica alcúna. Ma la fallácia che si píglia nel presuppórre per úna pirámide sóla & medésima, quélle che sóno dúe & divérse, facilménte cõdúce ĩ erróre, chi altriménti nõ la discórre. Ilché acciochè si végga piu chiáro, piglierémo le misúre del Manétto: & cõ quélle dimostrándo la veritá, dirémo ĩ quésta manièra.

António Manétti diligentíssimo certaménte & dégno di mólta lóde; per avér pósto il Semidiámetro déllo aggregáto Míglia 3245. & cínque undècimi: ció è Míglia quáttro & sèi undècimi mínco di nói: póne ancóra l'Arco délla mèta délla Básà di tútto il Triángolo, o vogliámo chiamárla Pirámide, cóme élla è veraménte, Míglia dúe & ótto ventunésimi máco del nóstro: Per ilché avéndo égli síno a qui consumáto Míglia 1000 de l'Arco predétto; & restándogliene ancóra 700 da consumáre, distribuisce quésto avánzo nel módo, che séguita qui disótto, ció è.

Per VIIII Fósse di Malebólge, a Míglia 70 l'úna, Míglia 630.

Per la décima Bólgia, che ê minóre m. 20
Per lo spázio tra l'última Bólgia, & il Pózzo m. 10.
Et per il Semidiámetro del Pózzo m. 40.
Che sóno in tútto Miglia settecênto appúnto.

Quéste Miglia (cóme io ô dêtto) sóno da úna bánda solaménte di túto l'Arco del Triángolo, che cosí da qui innánzi vô chiamáre quésta cóncava Pirámide tónda per piu brevitá: ció ê sóno da'l princípio délla Línea délla Certézza vêrso l'úno de' fiánchi di ésso Triángolo. La ónde per avére tútto l'Arco, che corrispónde álle Bólgie & al Pózzo, bisógna addoppiáre le détte Miglia 700, & arémo Míglia 1400 in sú l'Arco del Móndo, per Bása del nóstro Triángolo di Malebólge: Il quále nélla piu álta fóssa di quélle ci dâ úna Travêrsa di Míglia 35: ilché bisógna tenêrsi a Ménte, & posárlo alquánto da párte.

Il Pózzo dóve stánno i Gigánti, & che â Miglia dúe di Diámetro; â per Bása in sú l'Arco del Móndo Míglia dúe vólte quaránta, ció ê ottánta. Perlaqualcósa, bênché le lunghézze de' fiánchi nell'úno, & nell'áltro Triángolo síano le medésime; non sarâ peró ún medésimo Triángolo per la grandíssima diversitá délle Báse. Conciosia che il

Triángolo délle Bólge (cóme sópra fû provâ to) â la bâsa di Míglia 1400: Et quéllo del Pózzo la â di Míglia 80 solaménte. Bisó gna dúnque confessáre non sólo che il Trián golo non sia úno medésimo, ma dúe & divêr si: & che proporzionalménte tánto sia piû strétto il Triángolo del Pózzo, che quéllo délle Bólge, quánto minóre ê la Bása del Póz zo, di quélla délle Bólge. Et peró non si di râ, Io ô dúe diámetri in ún Triángolo, che l'úno ê Míglia 35, & l'áltro dúe; quánto piû si profonderâ in quél cóncavo il minóre che il maggióre? Perché la propósta sarêbbe fálsa: Ma dícasi per la Régola délle tre có se: Se la Bása di Míglia 1400 mi dâ Míglia 3245 & cinque undécimi di láto del Triángo lo; che mi darâ la Bása di 35? Et vedrássi che élla darâ Míglia 81 & tre ventiduésimi, cóme béne â pósto il Manétto. Et dícasi pói secón dariaménte, Se la Bása di Míglia 80 mi dâ Míglia 3245 & 5 undécimi di láto, che mi darâ la Bása di Míglia dúe? Et procedéndo cóme disópra si vedrâ manifestaménte che él la darâ Míglia 81 & tre Ventiduésimi, có= me ancóra diva quéll'áltra délle Míglia 1400. Ma che bisógna fárla si lúnga? Non ê égli tále proporzióne da 2 a 35. quále da 80 a

1400 ? Conciosía che partendo 35 per 2, ne viéne 17 & mézzo: Et partendo 1400 per 80, ne viéne ancóra 17 & mézzo.

Sarebbono dúnque per quéste ragióni amen dúe le Traverse predétte parimente lontáne da'l Céntro: & conseguentemente non sarebbe Malebólge piû álta, nel princípio che nella fine: ánzi correrebbe tútta a ún piáno, cõ la bócca del Pózzo de' Gigánti: Cósa tútta cõ tráría a quello che espreßaménte ne móstra il Poeta ísteßo nel Ventiquattreßimo déllo Infer no, dicendo,

„ Ma perché Malebólge in vér' la Pórta
„ Del baßißimo Pózzo tútta pende;
„ Lo Síto di ciascúna válle pórta
„ Che l'úna cósta súrge & l'áltra scénde.

Per tútti quésti inconveniénti, non si puô dúnque piû seguitáre il pigliáre le misúre dél li spázii in sû l'Arco del Móndo, & tiráre con le Línee a'l Céntro, cóme ne' sétte Cérchij paßáti sempre si ê fátto. La qualcósa volendo accẽnárci il Poeta stéßo, & sgannárci di quésto Módo del misuráre: Móstra che non puô andáre piû a lo ingiúso in quélla Guísa che sin'a quivi s'era condótto. Ma che gli biságna fárvisi portáre quáſi a vólo da Gerióne: Il quále non altriménti Ságlie &

scénde per quel váno del Burráto, che gli uccélli si fánno per l'Aria. Ilché se béne án córa gli serve al místico senso délla fráude; gli serve púr' ancóra principalménte quánto a la léttera a discostáre da'l Céntro i Pióm bi di quésto Burráto. Perché cosi lo puó égli facilménte tirár' giúso quánto gli piáce; & mantenére nōdiméno la Travérsa délle Míglia 35 nélla maggiór' fóßa di Malebólge: che tán te conviéne al tútto che élla n'ábbia, per la Régola che ce ne dá égli stéßo, cóme al súo luógo sia dichiaráto. Et perché quésto viág gio délla Aria é certaménte quási ún' voláre: & chi vóla, vá cóme égli vuóle, & a'l Cén tro & fuóri del Céntro, accostándosi, o al lontanándosi da quéllo andáre, quándo & có me piú gli dilétta: séguita facilménte che i Piómbi de' láti del Burráto póßino risaltáre alquánto a lo indiétro, sénza andársene á'l Céntro dirittaménte. Et séguitane ancóra, che volándo colúi per quel váno, scénda có me & dóve gli piáce sénza alcúno impedi ménto: Cóme verbigrázia farébbe úno uccél lo, che entrándo per la Lantérna délla nó stra Cúpola veniße giú costeggiándo la vól ta di quélla, & allargándo sémpre il súo gi ro, cóme quélla allárga lo spázio. Ilché te=

nendo per fermo, poßiámo liberaménte allungáre & allargáre il Burráto *a nóstro piacere: & in questo módo avére ancóra le* Bólge *si présso a'l* Céntro, *che da mezzo il petto di* Lucífero, *ció é da la fáccia déll a* Giudécca, *síno a la spónda del* Pózzo *sía póco piû di ún' quárto di* Míglio: *& da la spónda a la* Ghiáccia *bráccia 30 solaménte, cóme sóttosiá manifésto.* Ne *ci débbe dár' nóia alcúna lo accréscere alquánto piû che il* Manétto *la profonditá del* Burráto: *perché nõ s'alterándo la proporzióne délle* Bólge, *mólto méglio é che* Gerióne *gíri piu úna vólta, o dúe giû per la góla del* Burráto, *& consúmi le 80* Míglia, *che non si póßono scénder' nel* Pózzo: *che nõ é mantenéndo il* Barráto *del* Manétto *trovársi co' pié de'* Gigánti *lontáno da la* Ghiáccia *le* Míglia *80 détte disópra.* Le *quáli a ógni módo tólte dal* Pózzo, *& dáte al* Burráto *non guástano cósa alcúna: la óve lasciándole appiccáte co'l* Pózzo *guástano il tútto:* Essendo *quási piû che impoßíbile, che ún* Gigánte *sía tánto gránde, che stándo mezzo fuóri del* Pózzo, *póßa chinándosi posáre déntro a'l* Pózzo *il nóstro* Autóre, *p úna distánzia, o altézza di* Mig. *80, cóme p le stéße pruóve del* Manétto *si comprénde, che élla sarébbe.*

Ma nō si biásimi peró per quésto il Manéttō, che mérita sómma lóde, per éßere státo il primo che á dáto lúme di quésto Inférno: & se fóße vivúto quánto e' poteva, arebbe fuór d'ógni dubbio corrétto quésto & ógni áltro errore che nélla súa Opera si riconósce. Ma Témpo é ch'io ritórni oggimái a la sólita narrazióne.

Lá Bócca di quésto Burráto dóve allóttá tra Gerióne, gíra Míglia 892 & ún séttimo: Eßéndo ívi la súa Travérsa Míglia 312 & mézzo: Et la profonditá da quésto piáno sino á l'órlo di Malebólge é Míglia 810: Et in sú il détto órlo, gíra Míglia 110 con ún diámetro di 35. Cominciándoci dúnque da'l cápo di quéllo, ció é da dóve égli sbócca nel Giro séttimo, diciámo che quélla bócca é túta di Piétra, cóme si véde nel Cánto XVII. in quéste paróle;

„ Cosí la Fiéra péßima si stáva
„ Sú l'órlo che di Piétra il Sabbión sérra.

Et che á lo scéndere in sú quéllo da'l Márgine del Fiumicéllo si vólsero i nóstri Poéti á la déstra mammélla,

„ Et diéci páßi fénno in sú l'estrémó
„ Per bén'ceßár' la Réna & la fiammélla.

Quíndi mandó pói Virgílio il nóstro Autó-

re á

re a vedére gli Vsurái, méntre che ésso ragionáva con Gerióne. Et a'l ritórno da quéllo spettácolo, dice Dánte nel medésimo Cánto Dicíassettésimo.

,, Trovái lo Dúca mio ch'éra salito
,, Gia sû la Gróppa del fiéro Animále:
,, Et disse a me, ór' sia fórte & ardito.
,, Omái si scénde per si fátte scále:
,, Móntadinánzi, ch'io vóglio ésser mézzo
,, Si, che la códa non pósa fár' mále.

Ilché, benché a Dánte parésси strano, dice púr' finalménte.

,, Io m'assettái in sû quélle spalláccie.

Et Virgilio pói che abbracciáto l'ébbe per sostenérlo, disse a Gerióne,

,, Muóviti omái;
,, Le ruóte lárghe, & lo scénder sia póco;
,, Pénsa lá nuóva sóma che tu ái:

Et soggiugnéndo pói, come di quivi si partírono, dice,

,, Cóme la Navicélla ésce de'l lóco
,, Indiétro indiétro, si quindi si tólse:
,, Et pói che al tútto si sentî a Gióco:
,, La óve éra il pétto, la códa rivólse:
,, Et quélla Tésa cóme anguilla mósse,
,, Et con le bránche l'Aria a se raccólse.

Girándosi dúnque per quésto módo in sû la

máno déstra; & appóco appóco abbassándosi per le 810 Miglia predétte: pói che allotanáto si sû da la fáccia del Móndo Miglia 3247 & mézzo, & avvicinátosi á'l Céntro a Miglia dúe & mézzo, si posó finalménte in sú'l piáno di Malebólge, ció è néllo ottávo Cérchio: dicéndo il Poéta nélla fine del Cánto 17.

,, Cosí ne póse al fóndo Gerióne
,, Appié appié délla stagliáta Rócca:
,, Et discarcáte le nóstre persóne
,, Si dileguó, cóme da Córda Cócca.

Et se alcúno mi domandásse, dónde si trágga, che Gerióne si vólga piû in sû la déstra, che in sû la sinistra: Io gli dirèi, da'l Tésto medésimo. Conciosía che descrivéndo il Poéta lo scéndere di quélla féra giû per quel váno, díce.

,, Ella sen'vâ notándo lénta lénta,
,, Ruóta & discénde, ma non me n'accórgo,
,, Se non ch'al víso, disótto mivénta:
,, Io sentia gia dà la mán' déstra il Górgo
,, Fár' sótto nói ún' mirábile scróscio: &c.

Dóve è da notáre, che il minór' Diámetro di quésto Burráto è Miglia 35 cóme abbiám' détto: Et che Gerióne cála verso le Bólge nõ a piómbo; ma volteggiándo & largaménte aggirándosi p quélla Góla: Et nientediméno sénte

il Poeta lo scróscio dell'Acqua da la máno destra. Per ilche sendo naturalmente piu fácile, sentire úna cósa da presso, che da lontáno trentacinque Miglia: Páre a me che Gerióne ragionevolménte si giri in su quella máno, da la quále il Poeta sente il romóre.

Cóme fátto sia il Cerchio ottávo, altrimenti chiamáto Malebólge, assái largamente lo dimóstra il Poeta stesso, nel principio del Cánto X V III. descrivendolo in questa maniera.

„ Luógo è Inferno detto Malebólge,
„ Tútto di Pietra & di colór ferrigno,
„ Cóme la cérchia che d'intórno il volge.
„ Nel drítto mezzo del cámpo malígno
„ Vanéggia ún Pózzo assái lárgo & pro
„ Di cúi súoluógo dicerâ l'ordign o fóndo:
„ Quel cínghio che rimáne adúnque è tóndo
„ Tra'l Pózzo e'l pie dell'álta ripa dúra;
„ Et â distinto in diece válli il fóndo.
„ Et póco disótto
„ Cosí da ímo della Róccia, scógli
„ Moveán che ricidéano Argini & Fóssi
„ Insíno a'l Pózzo, che i trónca, & raccógli.

Et adúnque Malebólge (cóme bene â detto il nóstro Manetto) úna Válle túttá tónda la quále d'ognintórno ugualménte calándo verso

dire che la secónda sia sémpre piu córta che la prima circa Bríccia 595: Avvertendo peró sémpre di misurárle in sú'l cólmo dell'árgine che divide tra fóßa & fóßa: Perchè quivi abbiámo nói misuráto il tútto di questa Válle, si délle altézze cóme de le Travérse, o larghézze aßegnáte a ciascúna di dette fóße.

Pervenúti i nóstri Poéti in sú'l piáno déllo ottávo Cérchio appiè appiè délla stagliáta Rócca, móstra Dánte manifestamente che si voltárono a mán' siniśtra, dicendo égli nel Cánto XVIII

„ In quésto luógo da la schiena scóßi
„ Di Gerión' trovámoci: e'l Poéta
„ Ténne a siniśtra: & io dietro mi móßi.
„ A la mán' déśtra vídi nuóva Piéta:
„ Nuóvi frustáti, & nuovi frustatóri
„ Di che la príma Bólgia éra repléta.

Quésti érano i Ruffiáni, & gli Ingannatóri délle Dónne, che partiti in duói Cérchij contenúti l'úno da l'áltro, nélla medésima Bólgia Si aggírano di móto contrário: & sóno frustáti da Demónij, che con grán' Férze in máno gli sollécitano a'l continuáto cãmináre senza sósta, o ripóso alcúno. Il Giro di quésta Bólgia è Míglia 110, & il Diámetro

35. *La Travérsa del fóndo, o vogliámo dire dello spázzo di quella é miglia úno é Tre quárti, cóme tútti gli áltri Paviménti delle Bólge, eccétto lo último: cóme si proverrà co'l tésto prima che s'éntri a parláre del pózzo.*

Cominciárono dúnque il viággio a sinistra: ma póco lo seguitárono, per quánto ne móstra il Poéta stésso dicéndo nel Cã. XVIII.

,, *Póscia con póchi pássi divenimmo*
,, *La dóve ún scóglio de la ripa uscia.*
,, *Assái leggieraménte quel salimmo:*
,, *Et vólti a déstra sú per la súa schéggia*
,, *Da quélle Cérchie etérne ci partimmo.*

Et pvenúti p quésto scóglio i sú'l secóndo árgine, nõ poténdo Dán. vedére a súo módo nella Bólgia seguénte, la quále cõ diámetro di Mig. 31 & mézzo, gira Míg. 99, dice nel detto Cã.

,, *Lo fóndo é cúpo si, che non ci básta*
,, *Luógo a vedér', sénza montár' al dósso*
,, *Déllo Arco, óve lo scóglio piú sovrásta*
,, *Quivi venimmo; & quindi giú nel fósso*
,, *Vidi génte attuffáta in úno stérco,*
,, *Che da gli umán priváti paréa mósso.*

Quésti che nélla secónda Bólgia si puniscono, sóno i Lusinghiéri, secónda spézie della fráude: Da la contemplazióne délla quále partén dosi il Poéta, dice nel Cánto XIX.

›› Gia eraváno a la seguente Tómba.
›› Montáti déllo scóglio in quélla párte,
›› Ch'appúnto sóvra mézzo il fósso piómba.

In quésta, che con Diámetro di Míg. 28, Gira Míglia 88, si puniscono i Simoniaci, cõméssi in alcúni fóri di piétra, co'l cápo disótto, & con le piánte a'l Ciélo, accése tútte di víva fiámma. Et perché cosi stándo non poteva il Poéta conóscerli, finge che Virgílio pigliándolo in cóllo, se lo portásse fino in quél fóndo, per la mánco érta cósta di quélla rípa: Et peró nel medésimo Cánto díce.

›› All'ór' venímmo in sû l'Argine quárto;
›› Volgémmo, & discendémino a máno stánca
›› La giû nel fóndo foracchiáto & árto.
›› Lo buón' Maéstro ancór' da la súa ánca
›› Non mi dipóse, sin' mi giúnse al rótto
›› Di quél che si piangéva con la Zánca.

Et pói che satisfátto si fû Dánte di ragionáre con quéll'Anima quánto gli piácque, soggiúgne púre di Virgílio,

›› Peró con ámbo le bráccia mi prése;
›› Et pói che tútto sû mi s'ébbe a'l pétto,
›› Rimontô per la vía, ónde discése.
›› Ne si stancô d'avérmi a se restrétto,
›› Sin' men' portô sóvra il cólmo déll'Arco,
›› Che da'l quárto a'l quínto árgine ê tra=
(strétto

,, Ivi soavemente spose il Carco,
,, Soave per lo scoglio sconcio & erto;
,, Che sarebbe alle capre duro varco.
,, Indi un'altro Vallon mi fu scoperto;

Et tra questo Vallone la quarta fossa, nella quale si puniscono gli Indovini & i Maliardi: I quali co'l viso volto di dietro girano continuamente per quella Bolgia: La quale per Diametro è Miglia 24 & mezzo: Et per Giro Miglia 77. Et da questo luogo partendosi la mattina del Sabato santo, dice Virgilio al Poeta che gia era levato il Sole: Perche ,, Gia tiene il confine

,, D'amendue gli emisperij; & tocca l'onda
,, Sotto Sivilia, Caino & le spine.
,, Et gia ier notte fu la Luna Tonda:

Ier notte, cio è nella notte che parte tra il Giovedi & il Venerdi santo, come sopra fu dimostrato, nella quale trovandosi la Luna circa 23 gradi della Libra: Et facendo co'l mezzo moto quasi sempre un mezzo grado per ora: forza è che ella fosse gia pervenuta nella prima faccia dello Scorpione. Per la qualcosa, se ella si trovava all'ora in su lo Orizonte di Ponente, bisognava che il Sole fusse gia salito sopra il nostro Levante, ben che di poco. Con questo ragionamento de la

Ora, camminávano tuttavia: si cóme nel Cánto XXI manifésta égli stésso dicéndo.

„ Così di Ponte in Pon e áltro parlándo,
„ Che la mia Comedía parlár' non cúra
„ Venimmo: e tenevámo il cólmo, quándo
„ Restámmo per vedér' l'áltra fessúra
„ Di Malebólge, & gli áltri piánti váni:
„ Et vidila mirabilmente oscúra

Per la péce, che déntro a quélla bollèndo, continuaménte tormentáva i Barattièri, cóme per tútto il XXI, & XXII Cán. apertaménte si può conóscere. Quésta quinta Bólgia â Diametro di Miglia 21, & giro di 66. Et in sû quésto Ponte si nascóse Dánte tra gli scheggióni, síno a tánto che Virgílio andásse a parlamentáre cõ Malacóda: il quále finalménte ingannò i Poèti, dándo falsaménte a intèndere a Virgílio, che sópra la stéssa Bólgia èra ún' áltro scóglio da passárla in cámbio del Pónte, che quívi èra rótto. Et con quésta fálsa persuasióne, gli vólse per lo Argine sésto in sû la siniſtra; cóme si véde nel Cánto XXI; Nélla fine delquále parlándo de' diéci Demónij che gli guidávano, dice.

„ Per l'Argine siniſtro vólta diènno.

Sû per ilquále continuaménte camminárono, sin' che i Diávoli fúrono gabbáti da Ciám-

polo barattiére, che dúe ne féce impaniáre nélla Péce.
Ma qui è da notáre che' avánti che si partissero da Malacóda, éra gia úna óra di Sóle. Concioria che ragionándo quél' Diávolo de la rovína del stésso Pónte, la quále fú il Venerdí sánto, per il Terribilißimo Tremuóto, che nélla mórte di GIESV CRISTO fû sentíto, díce nel Cánto XXI.
,, Iér' piu óltre cinque óre che quést' ótta
,, Mille dugénto con seßánta séi
,, Anni compiér', che qui la vía fû rótta.
Perche se la mórte di GIESV CRISTO fû cinque óre' piû tárdi, che non érano allótta: & fû élla nélla óra stéssa: cérto è che gia éra leváto il Sole per ún' óra intéra la mattína del sábato. Si che tále éra quél' giórno appúnto. Ma tornándomene a'l Viággio, Dico che lasciándo i nóstri Poéti qué' Demónij impegoláti, seguitárono alquánto il cammino sû per l'Argine predétto: Ma finalménte per fuggire da la cáccia de' sopradétti Demónij; Vir. arrecátosi Dánte in sú'l pétto, si gittò giú p la cósta délla Ból. seguénte, cóme largaménte si véde nel Cán. 23 p quéste paróle;
,, Lo Dúca mio disúbito mi prése;
,, Et giû da'l cóllo délla ripa dúra

,, Supín si diéde a la pendénte Róccia;
,, Che l'ún de' lá:i áll'áltra Bólgia túra.
,, Non córse mái si tó:to ácqua per dóccia
,, A vólger ruóta di Mulín Terrágno,
,, Quánd'élla piû vérso le Pále appróccia;
,, Cóme il Maéstro mío per quél vivágno,
,, Portándosene mé sóvra il súo pétto
,, Cóme súo figlio, & non cóme compágno.

Laggiû dice che trováron úna génte dipinta, perché portávano indóßo cáppe da Mónaci gróße, & di Piómbo; ma doráte tútte di fuóri. Et érano quésti gli Ipócriti cosí puniti nélla sésta Bolgia: la quále gira Miglia 55 & per Diámetro ne â 17 & mézzo. Et pói che laggiû pervenúti fúrono i Poéti, mostrándo quál fúße il viággio lóro, dice Dánte nel Cánto medésimo.

,, Nói ci volgémmo ancór' púr' a mán'mánca
,, Con lóro insiéme, inténti a'l trísto piánto.
,, Ma per lo péso quélla génte stánca
,, Venía sí pián', che nói erayám nuóvi
,, Di compagnía, ad ógni muóver' d'ánca.

Da le quáli paróle manifestaménte si conósce che seguitávano púre il cammíno, che da'l Diávolo fû lóro mostráto, credéndosi cérto trováre il Pónte. Et érano giá tánto camminati in sû la sinistra, che avévano quási

cerchiáto la Bólgia. Conciosía che avendo Virgilio domandáto a úna di quélle Anime, se ci era vía da risalíre in sû l'Argine, dice Dánte nel Cánto medésimo, che élla

„ Rispóse adúnque, Piú che tu non speri,
„ Si apprésſa ún sáſſo, che da la grán cérchia
„ Si muóve; & várca tútti i Vallón' féri;
„ Sálvo che quésto é rótto, & no'l Covér
„ Montár' potréte sû per la rovína, (chia;
„ Che gíace in cósta, & nel fóndo sovérchia.

Et se cosí é, che gia fóſsero costóro vicini a'l gránde scóglio, che várca di Bólgia in Bólgia; & avévano sémpre camminàto a máno mánca: Ségno é che aggirárono tútta la Bólgia, per lo Ingánno di Malacóda. Et che ció sia véro, avvertiscasi che póco dópo arriváronο a'l Pónte rótto; de'l quále nel Cánto XXIIII dice Dánte,

„ Che cóme nói venimmo a'l guásto Pónte,
„ Lo Dúca a me si vólse con quél piglio
„ Dólce, ch'io il vidi príma appiè del Mónte.
„ Le bráccia apérse dópo alcún consiglio
„ Elétto séco, riguardándo príma
„ Ben' la rovína, & diédemi di piglio.
„ Et cóme quéi ch'adópera & ístima,
„ Che sémpre pár' che innánzi si provvéggia
„ Cosí levándo me in vér' la cima

„ D'un rocbione avvisava un'altra scheggia
„ Dicendo, sopra quella poi ti aggrappa:
„ Ma tenta pria, se è tal ch'ella ti reggia.
„ Non era via da vestito di cappa;
„ Che noi appena, ei lieve & io sospinto
„ Potevam' su montar di chiappa in chiappa.

Et cosi con eccessiva fatica risaliti in sù'l piano dello Argine, cominciarono a montare il settimo Ponte: come nel Canto medesimo ci dimostra lo Autore dicendo.

„ Sù per lo scoglio prendemmo la via,
„ Ch'era ronchioso, stretto, & Malagevole,
„ Et erto piu assai di quel di pria.

Et da l'arco di questo vidde la settima Bolgia, la quale â Miglia 14 di Diametro, & 44 di giro. Et sù per lo spazzo di essa corrono i Ladri, tra serpi & altri Animali velenosi, che del continuo gli tormentano. Ma perche da quella altezza dell'arco non gli scorgeva Dante a suo modo, dice che disse a Virgi.

„ Maestro fâ che arrivi
„ Da l'altro cinghio; & discendiam lo Muro:
„ Che come io odo quinci; & non intendo;
„ Cosi giù veggio; & niente affiguro.

Et poco piu oltre soggiugne

„ Noi discendemmo il Ponte da la testa,
„ Ove ei si aggiugne con l'ottava ripa:

„ Et pói mi fû la Bólgia manifésta:
Non perché éßi scendéßero déntro a la Bólgia dóve le sterpi gli arébbono offési: ma solaménte da la cósta ánzi cólmo dello Argine sino a'l principio délla tagliáta délla fóßa. Et che ció sía cóme io dico, si conósce óltre a quésto da le paróle dello Autóre, che nel Cánto XXV. dice cosí,
„ Méntre che si parláva, ed éi trascórse;
„ Et tre spíriti vénner sótto nói:
„ De quái ne io, ne'l Dúca mío s'accórse.
Perché se' non fúßero i Poéti státi in álto fuóri délla fóßa; non potévano le tre Anime venire lóro sótto, ció é accostársi appie de' piédi lóro, sénza éßer vedúte, cóme égli dice che fécero quéste. Caláron dúnque alquánto i Poéti giû per quéllo Argine, sino a'l principio de' Piómbi del fóßo: Et di quivi pói risalírono a'l cólmo, cóme nel XXVI. Cánto móstra il Poéta dicéndo.
„ Nói ci partímmo, & sû per le scalée,
„ Che n'avéan fátto i Bórni a scénder pría,
„ Rimontó il Dúca mío & tráße mée.
„ Et proseguéndo la solinga Vía
„ Tra le schégge, e tra i rócchi dello scóglio,
„ Lo pie sénza la mán' non si spedía.
Quésto scóglio si difficile, tra lo ottávo Pón

te, dal quále vidérò l'ottáva Bólgia piena tut ta di fiámme andánti: Perchè in ciascúnà di quelle stâ rinchiúsa l'Anima d'ún fraudolento consigliere. La Bólgia de' quáli á Diámetrò di Miglia 10 & mezzo, & Gíro di 33. Et di sû quésto Pónte medésimo parlárono lunga ménte i Poeti con alcúne di quelle Anime: Et seguitárono pói finalménte il préso viággio, côme appáre in quéste paróle del Cã. 27 ció ê,

,, Nói passámmo óltre, ed io e'l Dúca mio,
,, Sû per lo scóglio, fino in sû láltro Arco,
,, Che cuópre il fósso, in che si pága il fio
,, Da quei, che scomettendo acquistán' cárco.

Et ê quésto che égli descrive, il Pónte della nóna Bólgia: Déntro álla quále, sóno feriti & tagliáti a pezzi i seminatóri délli scándoli & délle scisme, cóme aperto dimóstra il Testo. Et gira quésta Bólgia Miglia 22 con Diámetro di miglia sette, cóme póco disótto pói proverrémo. In sû quésto Pónte dice Virgílio a'l nóstro Poeta nel Cánto Ventinovésimo:

,, Et gia la Lúna è sótto a' nóstri piedi:
,, Lo tempo è póco omái, che n'ê concésso:
,, Ed áltro è da vedér', che tu non crédi.

Quésto dice p dimostráre che óra fússe, laquále agevolménte si conósce in quésta maniera.

Se la Lúna gli èra sótto i piédi, èra élla nel áltro Emispèrio, & conseguentemente nello Angolo della mèzza nótte, & nel ségno dél lo Scorpióne, cóme diánzi fû dichiaráto. La ónde nel nóstro Meridiáno veniva a éßere il ségno oppósito állo Scorpióne, ció ê il Táu=ro, che séguita lo Ariète, & nello Arièté èra il Sóle che giá cadeva nélla nóna Cása. Perilché, gia trapaßáto il mèzzo giórno; ché stándo il Sóle ne' grádi 25 dello Ariète sèmpre è a Firènze circa a óre 17 & ún' tèrzo déllo Oriuólo. Veniva dúnque a èßere circa óre 19 delle Temporáli, & non de le equinoziáli. Et cosí veggiámo che élli avévano consumá te sèi óre da Malacóda, síno á quél' luógo: per avér' fórse perdúto tèmpo nello aggiráre della stèßa Bólgia.

Partirónsi pói da quésto Arco & ragio=nándo di Gèri del bèllo, arriváronο áll' últi mo Pónte dicèndo il Tèsto.

„ Cosí parlámmo insíno á'l luógo primo,
„ Che de lo scóglio l'áltra Válle móstra,
„ Se più lúme vi fúße tútto ad ímo.
„ Quándo nói fúmmo in sû l'última chióstra
„ Di Malebólge si, che i suói convèrsi
„ Potéan' parére álla vedúta nóstra;
„ Laménti saettáron' me divèrsi,

Che

Che di pietà ferràti aveàn' gli stràli:
,, Onde io gli orecchi con le màn' copersi.
Et uscívano quêsti dolorósi laménti da'l fón do della décima & última Bolgia: in sù lo spázzo della quále si puniscono i falsatóri cō le diverse infermità, che són' dette nel Tèsto.
Et è lárga questa Fôssa ún' mèzzo Mig. & gira Mig. xi. cō Diám. di Mi. tre & mèzzo.
In sû quêsto Pónte non si fermárono i Poeti altriménti, ma scésero in sû l'último Argine, cóme nel 29 Cánto si véde in quêste paróle.

,, Nói discendemmo in sû l'última riva
,, Del lúngo scóglio pur' a màn' sinistra,
,, Et áll'ór' fû la mía vista piû viva
,, Giû vér' lo fóndo, dóve la minístra
,, Dell'Alto Síre, infállibil Giustízia
,, Punísce il Falsatór', che qui regístra.

Et sû p quél Argine andárono veggèndo le infermità di quél luógo, cóme' dice póco disótto.

,, Pàsso pàsso andavàn' sènza sermóne,
,, Guardándo & ascoltándo gli ammaláti,
,, Che non potéan' levàr' le lór' persóne.

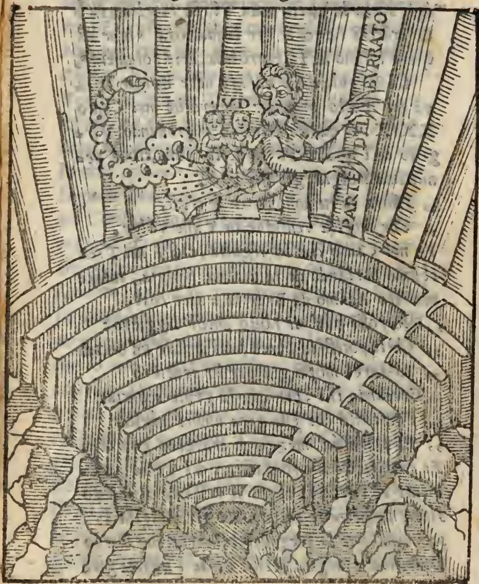
Ma vedúto & udito pói finalménte quánto lóro piácque, dice nel Cánto XXXI.

,, Nói démmo il dósso a'l mísero Vallóne
,, Sû per la ripa che'l cigne d'intórno,
,, Attraversándo sènza alcún sermóne.

,, Quivi tra mén che nótte & mén che giórno
,, Si, che il viso m'andáva innánzi póco.
,, Ma io senti sonáre ún álto córno.
Perilchè seguitándo il suóno con la vista gli párse vedére alcúne Tórri da lontáno: Et peró domandándo a Vir. che Terra fússe quésta, udi da lúi per rispósta;
,, Perche tu trascórri
,, Per le tenebre tróppo da la lúngi,
,, Avvién che pói nel maginàre abbórri:
,, Tu vedrái bén se tu lá ti congiúngi,
,, Quánto il sénso si ingánna da lontáno:
,, Peró alquánto piû te stésso púngi.
,, Pói caraménte mi prése per máno
,, Et disse: Príache nói siám piû avánti,
,, Acció che il fátto mén ti páia stráno:
,, Sáppi che non són Tórri, ma Gigánti:
,, Et són nel Pózzo intórno della ripa
,, Da lo umbilico ingiúso tútti quánti.
O volúto díre insin qui, per mostráre apertaménte che tra l'última Bólgia & il Pózzo è úno spázio di paése, nel quále non si véde cósa alcúna particuláre. Et è quésto spázio predétto la larghézza d'ún quárto di miglio, & gira miglia sette & sei settimi, per avére il Diámetro di miglia dúe & mezzo. Ilchè doverrei óra prováre, cóme l'áltre có-

re disópra. Ma guardisi prima quésto diségno.

Diségno délle Bólgie.

Miglia 11: Il súo Diámetro è tre & mézzo: La ónde osservándo quésto súo órdine di crescere sempre al Diámetro délla úna Miglia tre & mézzo, abbiámo súbito i véri Diámetri & i véri Giri di ciascúna, fóssa per fóssa. Ma per trováre ancóra le Travérse dégli spázzi, bisógna ire con quésta áltra Régola. Trátto il minóre Diámetro, ció è miglia tre & mézzo da'l próssimo súo maggióre, che è cóme nói dicémmo miglia sétte, ce ne rimáne la metá appúnto, ció è miglia tre & mézzo: le quáli divíse in dúe, perché in dúe luóghi del Cérchio táglia sempre ún Diámetro ciascúna di quéste fósse; resteránno miglia úno & tre quárti per párte, & tánta dirémo precisaménte che sía la Travérsa délla fóssa: misurándola peró sempre in sú'l mézzo déllo Argine, cóme diánzi díssi disópra. Et ció che ío díco di quésta Bólgia, serve ancóra p ciascúna áltra délle ótto maggióri: Perché (cóme adésso dicémmo) i Diámetri sóno successivaménte maggióri l'úno che l'áltro miglia tre & mézzo solaménte: Et per quésto ciascúna di dótte fósse è conseguenteménte lárga miglia úno & tre quárti, per la Régola che ío ne ó détto. Ma nélla décima non è quésto órdine: & peró díce il Poéta stésso.

che élla è lárga mézzo miglio. La qualcósa non tánto serve a dárci la súa larghézza, quánto a mostrárci ancóra quélla dello spázio biánco, & quélla del Pózzo de' Gigánti: il che si conósce per quésta via.

Il Diámetro della décima è miglia tre & mézzo, & élla è lárga mézzo miglio: Scéma del súo Diámetro dúe mézze miglia, per le dúe larghézze délle Téste: & rimáne un' Diámetro di miglia dúe & mézzo: Da'l quále scéma dúe quárti di miglio per le dúe Téste dóve tágli a il Diámetro lo spázio Biánco: & résta il Diámetro del Pózzo, ció è miglia dúe appúnto. Le quáli per la régola del Cérchio a'l Diámetro, mástrano che la bócca di quél Pózzo gira miglia séi & dúe séttimi. Et cosí abbiámo le intére misúre del tútto síno a la stéssa bócca del Pózzo: de la quále ragionerémo pói disótto: perché vogliámo prima nuóvaménte dimostráre túttí i Diámetri & túttí i giri di ésse Bólge continuánte l'úna con l'áltra. Et acció che méglio résti ció impréßo nélla memória di chi légge, cominciándoci da la minóre & piú bássa, ce ne salirémo a la maggióre & piú álta, con túttá la lóro descrizzióne, che stá cosí.

Bólgie.	Diámetri.		Giri.	Travérse.	
	Mig.	Quár.	Mig.	Mig.	Quár.
La décima	3	2	11	0	2.
La nóna	7	0	22	1	3.
La ottáva	10	2	33	1	3.
La séttima	14	0	44	1	3.
La sésta	17	2	55	1	3.
La quinta	21	0	66	1	3.
La quárta	24	2	77	1	3.
La térza	28	0	88	1	3.
La seconda	31	2	99	1	3.
La Príma	35	0	110	1	3.

Et tánto básti avér détto de le Bólge: Da le quáli oggimái spedíti, ce ne andiámo a trattáre de'l Pózzo, Ricordándo peró avánti a chi légge, che se i Pónti & le altézze da cósta a cósta di quésta válle, paréssino tróppo érti & precipitósi: Il nóstro Poeta (cóme io díssi nel princípio) considera quésto Cérchio con l'áltro che lo séguita, non cóme físico, ma cóme Matemático solaménte: & peró non avéndo me stiére di matéria sensíbile, procéde sólo cō la intelligíbile, ādándo, o faccéndosi portáre da lo ingégno, dóve i piéssi nō ánno luógo. Et non diméno fâ il diségno sí verisímile, che ciascúno

Cóntinuo:

facilménte se lo immágina cóme egli lo póne. Il Pózzo, o vogliámo dirlo l'ultimo Cérchio, per éßer luógo móltò difficile, & sino a qui non béne dichiaráto da persóna, á grandíßimo bisógno, che con términi mólto nóti, & dal própio Poéta pósti, si procéda nel súo Trattáto: la ónde perche il fondaménto del tútto, é la misúra de' Gigánti, chiáve sicuríßima da aprirci quésto serráme: cominceremo, da quánto di úno di loro, ció é di Nembrót, á narráto il Poéta steßo nel Cánto Trentunésimo déllo Inférno; dicéndo.

„ La fáccia súa mi paréa lúnga & gróßa,
„ Cóme la Pína di san Piétro a Róma;
„ Et a súa proporzióne éran' l'áltre óßa.

La Pina di Róma per quánto ne dica il diligentißimo António Manétti, che afferma avérne véra notízia, é álta bráccia cinque & mezzo. Et se nói saprémo quánte fáccie sia álto ún'uómo, nói troverrémo facilménte quánta sia la grandéza, ció é l'altézza d'ún' Gigánte Ma qui bisógna béne avvertíre, che Tésta & Fáccia non é tútt'úno: & máßime in quésto Autóre: il quále comuneménte per la fáccia inténde il víso, & per la Tésta tútto il Cápo: cóme apertaménte puó vedérsi nélo ottávo Cap. del secóndo trattáto del súo

Convivio:

Convivio: dóve rendèndo égli la ragióne, per ché i visi non si somíglino; póne sèmpre la Fáccia per il Vólto; & non per la Tèsta. Et nello VIII. Cánto del Purgatório, descrivèndo i dúe Angeli che vèngono a la guárdia della Válle, díce.

,, Bèn' discerneva in lór' la Tèsta biónda,
,, Ma nèlle fácce l'ócchio si smarría?
,, Cóme virtú che a tróppo si confónda.

Ma mólto piû apertaménte ancóra ci dimóstra quèsto medésimo nel XXXIIII. dello Infèrno, dóve descrivèndo Lucífero stèsso, che mediánte quèsta Régola si misúra, dice cosí.

,, Oh quánto párve a me grán' maraviglia
,, Quándo vídi tre fácce álla súa Tèsta,
,, L'úna dinánzi e quélla èra vermiglia.
,, Déll'áltre dúe che si aggiugnèno a quèsta
,, Sóvra èsso il mèzzo di ciascúna spálla;
,, Et si giungeano a'l luógo délla crèsta:
,, La dèstra mi parèa tra biánca & giálla;
,, La sinistra a vedére èra tál' quále
,, Vèngon di lá, dóve il Nílo s'avválla.

Quí secóndo che a me páre, non puô èssere dúbbio alcúno, che égli non tènga grán' differènza da la Tèsta a la Fáccia, ponèndo cóme io díssi quèsta, per il víso, & quéll'áltra per tútto il cápo. Et peró non alterándo per le

parole dello Autóre, ne interpetrandole altrimenti che e' le dica; Tengo che si abbino a misuráre i Gigánti con la lunghézza délla fáccia, & non con quélla délla Tésta. Per la qualcósa pói che óltre a' moderni Geórgio Armónico & Cornélio agrippa, Vitrúvio ancóra Autóre antico & si reputáto, ci dâ Régola di quéste misúre: Advertiscasi che quésto último nel primo Cápo del súo Terzo Libro, dice che il Córpo umáno fû cosi compósto dálla natúra, che la fáccia da'l Ménto a la cima délla frónte dóve cominciáno i capélli, sía la décima párte del tútto: Et la Tésta da'l Ménto a'l Cocúzzolo, úna ottáva párte délla lunghézza. Per ilché séguita manifestaménte da quésto súo díre, che volendo nói la véra altézza d'ún Gigánte, abbiamo a moltiplicáre l'altézza di quélla Pina per dieci & non per ótto: pói che il Poeta stésso non ce la móstra con la Tésta, ma con la fáccia.

Dirémo dúnque, dieci via cinque & mezzo, cinquantacinque appúnto: & tánto sarâ álto quésto Gigánte. Ilché per óra si pónga da párte: & andiámo a misuráre Lucifero: senza la véra grãdézza del quále, tútta quésta fábbrica rimáne incérta. La qualcósa apertaménte conoscendo il nóstro Poeta, & vo-

H

lèndo fárci capáci de'l súo concètto, nel Trén taquattrèsimo Cánto dello Infèrno ci descrive Lucífero, dicèndo cosí.

„ Lo Imperadór del doloróso régno (cia;
„ Da mèzzo il pètto uscia fuór de la ghiác
„ Et più con ún Gigánte io mi convègno, „
„ Che i Gigánti non fán con le súe bráccia.
„ Védi oggimái quál èsser dée quel tútto,
„ Ch'a cosí fátta párte si confáccia.

In quèsti vèrsi á lo Autóre si chiaramènte dimóstro la súa fantasía, che difficilmente si puó erráre nella proporzióne che sía da'l Gigánte a Lucífero: Imperó che specificataménte díce ègli, che più conveniènza á ún uómo cō úno Gigánte; che il Gigánte con ún bráccio di Lucífero. Et peró dirémo cosí. L'uómo comunále si póne tre bráccia, & tánto dicono che èra Dánte: Et il Gigánte (cóme póco sópra fû prováto) è bráccia Cinquantacinque: Per laqualcósa, l'uómo comunále di Tre bráccia, entrerrá nel Gigánte comunále, Diciótto vólte è ún Tèrzo più: de'l quále tèrzo nō vóglio óra tenér cónto, per la cagióne, che disótto sia manifèsta. Tèngasi dúnque a ménte, che il Gigánte è maggióre che l'uómo diciótto vólte: Perché dicèndo il Poèta, Più mi convèngo io con úno Gigánte,

che i Gigánti non fánno con le bráccia di Lucifero: Séguita che ún' bráccio di Lucifero, sia alméno 18 vólte maggióre, che ún' Gigánte. Et perché 18 ve 55 multiplica 990: Séguita che il bráccio di Lucifero sia lúngo 990 bráccia. Et conciosia che il bráccio dello uómo, ció ê tútto quello che ê da lo spuntáre della spálla sino a la Gangheratúra della Máno, sía la terza párte della lunghézza de' nóstri córpi: multiplicándo il 990 per tre, arémo appúnto bráccia 2970, che sarébbe la grandéza di Lucifero, quándo la proporzióne dállo Autóre aßegnáta, fúße appúnto. Ma perché égli dice che piú si conviene égli con ún' Gigánte, che il Gigánte con ún' bráccio di Lúcifero: Crédo ío che la grandézza intéra di éßo Lucífero sía appúnto brác. 3000. Et aiúta quésta mia credénza il vedér che se si tenéße cónto de' Terzi lasciáti indietro nélla proporzióne tra il Gigánte & l'uómo, nói troverrémo éßo Lucífero non solaménte eßere lúngo bráccia 3000, ma 3025. Il quále sovérchio ricresciménto puô náscere da tre cagióni, ció ê.

O da la grandézza délla Pína che non ê fórse cosi appúnto bráccia cinque & mézzo, ma scársa si póco, che chi ultimaménte l'â misu

ráta non ábbia tenútone quél cónto diligentís simo che móstra avérne tenúto il Poéta. Et nondiméno quélla minima quantitá dispregiáta; in quéste tánte multiplicazióni, ci ricrésca le dette bráccia.

O da'l non éßere la fáccia del Gigánte cosí appúnto cóme la Pína; non affermándo il Poéta che élla fúße, ma si béne che éllagli parésse: il quále vérbo non afférma úna cósa éssere cosí; ma solaménte tánto vicina állo éßere tale, che l'ócchio facilménte se la persuáda p quélla quãtitá, o qualitá che élla é ĩmagináta.

O finalménte da'l non éßere fórse lo Autóre tre bráccia si interaménte, cóme si créde: ma tánto méno (cóme bén sapéva égli stéßo) che éi multíplichi il sópradetto ricresciménto.

Attéso máßime che égli misúra qui il tútto, con la misúra di se medéſimo; & non délle bráccia, o del uómo ordinário, cóme égli fá nel Décimo del Purgatório: dóve misurándo la larghézza di quélla Corníce, non con la quantitá di se stéßo, ma con quélla di úno uómo comunále, ce la dichiára, dicéndo.

„ Da lá súa spónda óve confína il váno.
„ A'l piè déll'álta ripa che púr sále
„ Misurrébbe in tre vólte ún córpo umáno,

E adúnque tútto Lucifero per le ragióni di-

sópra aßegnâte bráccia 3000. Ma perché l'ál tre misúre póste nel Tésto potrébbono fór se dár nóia a qualcúno: sarâ béne non lá sciáre indiétro cósa alcúna, che giustaméte póßi fáre ómbra: & p quésto dirémo cosi. Arâ fórse dúbbio qualcúno de la grandézza de' Gigánti, non quánto a la multiplicazióne délla Pína, ma quánto a le áltre misúre, che di lóro accénna il Poéta; ció ê de' tre Frisóni; de Trénta grán' Pálmi; & de le cinque Alle di Antéo; cóse tútte nominataménte cosí póste dállo Autóre nel Cánto Trentunéßimo di quésta cántica. Et peró mi dirâ fórse quésto tále; Avvertisci tu che scrívi, che quéste Tre divérse misúre móstrano quáßi úna grandézza medésima: ma si fátta che a grán' lúnga non si avvicina a le bráccia 55 délla túa multiplicazióne délla Pína. Imperó che dáto che i Frisóni grandíßimi fórse di tútti gli uómini, fúßero álti quátto bráccia l'úno, sarébbono in tútto bráccia XII: & la fáccia del Gigánte per la Régola délla Pína bráccia Cinque & mézzo, a dicíaßétte & mézzo: & circa bráccia dúe si puó pórre quéllo spázio che ê tra il Ménto, & la affibbiatúra del Mánto; che in tútto sarébbono circa bráccia vénti: Et tánto ne vedrébbe il Poé-

ta fuóri del Pózzo, *torreggiáto da lóro di mézza la persóna*. *Da'l che seguiribbe chè ún' Gigánte non fósse bráccia cinquantacinque. ma quaránta solamente.*

A *quésto benignaménte dirò ío*: Non con *fondiámo l'órdine déllo* Autóre: *il quale non accózza la misúra de'* Frisóni *a la affibbiatú ra del* Mánto, *ma díce*,

,, *Si che la ripa ch'era perizóma*
,, *Da'l mézzo ingiú, ne mostráva bén tánto*
,, *Disópra, che di giúgnere álla cóma*
,, *Tre Frisón' si averián' dáto mil' vánto:*
,, *Peró ch'io ne vedéa trénta grán Fálmi*
,, *Da'l luógo ĩ giú, dóve uómo affíbbia il Mánto*

I tre Frisóni non ánno dúnque a mále vantár si di giúgnere a la affibbiatúra del Mánto; ma a la chióma si béne. *Ma quésta non possiámo nói sapére quánto élla si fússe lún ga, ne dóve élla si terminásse*: *Non istán do sémpre úna usánza medésima in tútti i témpi, ne ancóra in ún' témpo medésimo in tútti i paési, & in tútte le persóne*. *La ónde se béne all'óra si portáva per mólti la chió ma lúnga sino a le spálle*: Non si puó p què *sto affermáre che cosi la portássero ánco i Gi gánti: conciosia che la maggiór' párte di co stóro (se púnto si aggiústa féde álle pittúre)*

o non pórta capégli alcúni; o lunghißimi crê scere gli láscia piu óltre che la cintúra: cóme ancóra di mólti si légge nélli Autóri, & nélla Bíbbia particularménte: dóve Absalóne figliuólo di David non Gigánte, si descrive éssere rimáso impiccáto pe' suói cápégli a úno rámo di Albero nel correre délla béstia che lo portáva. Et peró béne â détto il nóstro Manétto, che quésta misúra é incertißima: cóme ancóra si pruóva de le áltre dúe, ció ê de' Pálmi, & délle Alle, cóse mólto piû incérte che la chióma de' Gigánti. Conciosia che i Pálmi antichi, cóme ãcóra si tróva in mólti scrittóri, érano úna quantitá di quáttro dita congiúnte insiéme per la larghézza, talménte che ventótto di quésti Pálmi érano appúnto l'altézza d'ún uómo.

Per laqualcósa non ê dúbbio, che di quésti pálmi si fátti non inténde il nóstro Poéta; ma de' pálmi grándi, che cosi gli chiáma égli stésso: Et quésti eßéndo, o il térzo, o póco piû del térzo d'ún bráccio, farébbono ánco póco piû di bráccia diéci: Le quáli aggiúnte álle cinque & mézzo délla fáccia del Gigánte ce ne darébbono 15 & mézzo, o 16. Et se nói sapéßimo la affibbiatúra del Mánto, arémo fórse trováto quéllo che si cérca: Ma quésta nõ

â luógo

a luógho determináto. Perchè se bène il Mán to, o Mãttèllo nóstro ordinário si áffibbia nel princípio del pètto, il Mánto nondiméno pon tificále, si affíbbia mólto piu bá∫so: & con = seguentemente fâ piu córto lo spázio misurá to co' 30 Pálmi: & piu lúngo l'áltro di sópra: La ónde nói po∫siámo díre che da quésta misú ra, si cáva piû confusióne che certézza.

De le Alle non vo parláre perchè la grandis sima varietá che ê tra lóro in tútti i luóghi dóve si úsa quésta misúra, ci fâ mánco trová re il véro. Ma quándo bène élle fú∫sero dúe bráccia l'úna, & la metá di Antèo che con lóro si misúra, fú∫se circa a bráccia 16 & il tútto 32, o 33: Non per quésto abbiámo a te nére, che Antèo sía la Règola universále di tútti i Gigánti: I quáli pó∫sono púre tra ló = ro medésimi è∫sere & maggióri & minóri, có me tútto dì si véde tra li uómini; & cóme lo Autóre stè∫so ce li dimóstra nèl trentunè∫simo Cán. predétto; dóve ragionáto avèndo di Nem brót, nèllo arriváre a Fiálte, dice.

„ Ed al trár d'ún balè∫tro
„ Trovámmo l'áltro a∫sái piu fièro & maggio
Ció é maggióre & piu gránde che Nembrót.

Dúque pói che i frisóni non arèbbono ag = giúnto a la chióma délla quále non sappiámo

la lunghézza; & la assibbiatúra del Mánto è incérta; & le Alle non misúrano áltri che Antéo, dobbiámo fondárci sû la sicúra; ció ê in sû la grandézza di Nembrót sólo, pói che di lúi sólo dice il Poéta.

,, La fáccia súa mi paréa lúnga & gróßa,
,, Cóme la Pína di san Piéro a Róma:
,, Ed a súa proporzióne érán l'áltre óßa.

Dóve apertaménte si véde, che égli ce lo dâ p regola mólto cérta di tútte le cóse che si ánno a misuráre cõ la grandézza de' Gigánti: Con la grandézza dúnque di Nembrót, si misúra quélla di Lucifero: con la quále facilménte si conósce pói la großézza délla ghiáccia, & la quantitá délla sperétta, che Dánte stéßo chiáma Giudécca. Et díco particularménte délla sperétta & nõ délle sperétte; Perché nel Tésto nõ se ne truóva nomináta, né pósta se nõ úna solaménte. Né mi díca qualcúno che élle síano quáttro p i quáttro divérsi nómi, che nélla Ghiáccia sóno aßegnáti, ció ê Caína Anténora, Tolóméa, & Giudécca: Perché quésti nómi non mútano la sustánzia, & non fánno che élle síano spére: Eßéndo la spéra úna Pálla sóda piéna per tútto. Ilché (sálvo che nélla Giudécca) non puô éßere véro in alcúna délle predétte; che da'l láto del nóstro

Mónlo sóno apérte ánzi vóte interamente da'l Ghiáccio insúso: & da quéllo áltro Emisperio non sóno, nè vedúte nè sentite dal Poeta nel súo paßággio: Ed era púr quéllo úno ingégno da sapére esprímere i suói concetti in tútte le cóse. Ne gli sarebbe mancáto l'occasióne di pórle in tál módo, che élle si potéßino crédere spere cóme la Giudecca; Se égli cosi le avéße intése. Ma perche la Ghiáccia non avéva mestiero di éßere sperica non si trovándo Anime di la da'l Centro; póse la Giudecca solaménte spérica, rispetto a'l rinchiudervi & incastrárvi dentro la metá di Lucifero, cóme disótto fia manifesto. Et perche égli cosi la intendéva cosi fátta, la nómina égli stéßo néll'último déll'Inferno dicendo.

„ Tu ái i piedi in sû piccola spera,
„ Che l'áltra párte fá délla Giudeccá.

Et se alcúno mi dicéße óra; che adúnque sóno quélle áltre, Caina, Antenóra, & Tolomméa? Risponderéi, che a me páre che il nóstro Poeta pónga quésti nómi per denotáre le quáttro spezie del Tradiménto; con le quáli dirittaménte si fá contro a l'óbbligo impóstoci dálla natúra, di amáre i Parenti, la Pátria, quélli che ricevámo a la Mensa nóstra, & il nóstro próprio signóre.

Laqual cósa chiaramènte si dimóstra ne' nómi che a quèste quáttro spèzie â pósto lo Autóre. Imperoché nel primo luógo chiamáto Caína, da Caíno che uccise il fratèllo, póne solamènte quélli che ánno tradito i parènti lóro. Nel secóndo détto Antenóra per Antènore che tradí la Tèrra súa, póne chi â tradito, o la Pátria, o la Párte súa. Nel Tèrzo détto Tolomèa da Tolomèo di Abóbo che in Távola súa féce uccidere Simóne Maccabèo che mangiáva séco; póne chi sótto spèzie di benefízio, o di servízio, â ucciso tra' Cibi quélle psóne che égli fingéva di accarezzáre. Néllo último détto Giudècca da Giúda che tradí GIESV CRISTO súo & nóstro Signóre póne égli nominatamènte Lucifero & lúi, che tradírono lo Imperadóre immortále: & Brúto & Cássio, che tradírono il Mortále.

Et perché tútta la Ghiáccia dóve sóno punite quéste Anime, è continuáta & appiccáta insième sènza alcúna distinzióne, se non del stárvi dèntro le Anime in divèrsi módi, cóme apèrto si véde nel Tèsto: Volèndo il poèta chiarirci quál sía di quéste quáttro spèzie la piu gráve dimáno in máno, úsa quésti nómi per indízio manifésto, di quel tradimènto che gli páre piu brútto & maggióre.

Et cosi comincián dosi da la Caina nel Trentaduesimo Cánto déllo Infèrno, dice cosi,

„ Et cóme a gracidár' si stâ la Rána
„ Co l muso fuór' déll' Acqua quándo sógna
„ Di spigolár' sovènte la Villána,
„ Livide insin' la dóve appár' vergógna
„ Erán' l'ómbre dolènti nella Ghiáccia
„ Mettèndo i Dènti in nóta di Cicógna.
„ Ogn'úna in giû tenéa vólta la fáccia:
„ Da bócca il fréddo, & da gli ócchi il cuór'
„ Tra lór' testimonánza si procáccia (tristo

Quésta prima spézie lívida síno a le Góte, sta sótto il Ghiáccio síno a le spálle: & co'l víso vólto a la in giû, piánge continuaménte battèndo i Dènti per il sovèrchio fréddo che la torménta.

De la secónda spèzie, ció è di quélli délla Antenóra non dice il Tèsto cóme si stánno in particuláre, cóme égli fá de la tèrza, & délla quárta: Ma védesi bène per mólti riscóntri che cosi stánno quésti cóme i prími, ció è co'l víso vólto a la ingiúso: Conciosia che nel medésimo Cán. Trentaduèsimo, fingèndo il Poèta di perquótere il piè nel víso ad úna Anima, la quále per avére tradito la Pátria meritaménte si punísce nélla Antenóra, dice,

,, Et méntre che andavámo in vêr lo mêzzo,
,, A'l quále ógni gravézza si ragúna:
,, Ed io tremáva néllo etêrno rézzo.
,, Se voler fû, o destíno, o fortúna,
,, Non sò; ma paßeggiándo fra le Têste
,, Fórte percóßi il piê nel víso ad úna.
,, Piangêndo mi sgridò; Perché mi péste?
,, Se tu nón viêni a créscer' la vendétta
,, Di Mónt'Apêrti; perché mi moléste?
,, Et io; Maéstro mío ór' qui m'aspêtta
,, Sí ch'io ésca d'ún' dúbio per costúi:
,, Pói mi farái quantúnche vorrái, frétta.
,, Lo Dúca stêtte: & io diß'a colúi,
,, Che bestemmiáva duraménte ancóra,
,, Quál' sêi tu; che cosi rampógni altrúi?
,, Or' tu chi sêi; che vái per l'Antenóra
,, Percoténdo (rispóse) altrúi le góte
,, Si; che se vivo fóßi tróppo fóra?
,, Vívo són'io; & cáro êßer' ti puóte
,, Fû mia rispósta, se dimándi fáma,
,, Ch'io métta'l nóme túo tra l'áltre nóte.
,, Et égli a me del contrário ô io bráma:
,, Lêvati quinci; & non mi dár' piû lágna:
,, Che mál' sái lusingár' per quésta láma.
,, All'ór' lo prési per la cuticágna,
,, Et dißi; e' converrâ che tu ti nómi,
,, O che capél' qui sû non ti rimágna:

,, Ond'égli a me; perché tu mi dischiómi
,, Non ti dirò ch'io sia: nè mostrerrólti,
,, Se mille fiáte sú'l cápo mi tómi.
,, I'avéa gia i capélli in máno avvólti,
,, Et trátti glie n'avea piû d'úna ciócca,
,, Latrándo lúi con gli ócchi ingiû raccólti;

Io ô pósto cosí a dilúngo túttoil ragionamén to déllo sceleráto. M. Bócca, & déllo Autó. accióche da' várij effétti, si espreßaménte dipinti in quéllo; ció ê da'l percuótere andándo, il piè ne le góte; e da'l tiráre de' capégli della Collóttola si conósca manifestaménte, che quéste Anime stánno co'l viso vólto a lo ingiû cóntro a'l suólo délla Ghiáccia: cóme apertaménte dimóstra l'último Terzétto allegáto ció ê:

,, Io avéa gia i capélli in máno avvólti,
,, E trátti glie ne avéa piû d'úna ciócca
,, Latrándo lúi con gli ócchi in giû raccólti:

Et perché tútti i predétti effétti, móstrano chiariβimaménte a chi gli consídera, che la cósa stâ cóme io díco: senza piû ragionáre di quésti secóndi, me ne pásso a la Térza spézie, ció ê a quélli délla Tolomméa. De' quáli non poßiámo avére dúbbio alcúno cóme élli stiano: quándo il Poéta stéßo di lóro ragionándo nel Cánto Trentatreésimo, díce cosí,

„ Nói paßámmo óltre l'óve la Geláta
„ Ruvidaménte ún'áltra Gênte fáscia
„ Non vólta ingiû, ma tútta rovesciáta.
„ Lo piánto ftéßo li piánger' non lásciai
„ E'l duól' che truóva ĩ sû gli ócchi rintóppo
„ Si vólge in déntro a fár crescer la ãbáscia.
„ Che le lágrime príme fánno gróppo,
„ Et si cóme visiêre di Cristállo
„ Riémpion' sótto il Ciglio tútto il Cóppo.

Et ragionándo póco disótto con fráte Alberi go de le mále frútte, lo indúce a nomináre la própia spêzie che quivi ê punita, dicêndo

„ Cotál' vantággio â questa Tolomêa
„ Che spéße vólte l' Anima ci cáde
„ Innánzi che Atropós móßa le déa.

Rêstaci l'última spêzie, ció ê quélli délla Giudêcca, rinchiúsi nélla sperétta che fáscia Lucífero da mêzzo il pêtto a le Ginócchia. Et di quêsti néllo último déllo Infêrno, il Poêta ftéßo dice cosí.

„ Gia êra & con paúra il métto in Mêtro,
„ La dóve l'ómbre tútte êran' covêrte
„ E trasparêan' cóme festúca in vétro.
„ Altre stánno a ghiacére, áltre stánno érte.
„ Quélla col cápo, & quélla con le piánte
„ Altra cóme Arco, il vólto a' piédi invêrte.

O volúto scórrere sin' qui per maggiór

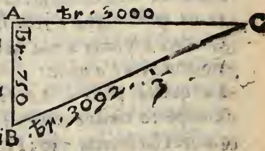
facilitá

facilitá di quéllo che ci rÉsta, ció È le misú re del Pózzo & ésso Lucifero: ilquále, cóme sópra fú dimostráto, ésce de la Ghiáccia da mÉzzo il pÉtto insúso: Da'l quále lúógo sino a'l CÉntro del uómo, É appúnto la quárta párte délla lungbÉzza. Et chiámo io CÉntro del uómo non il Bellíco, ma il básso del Pettignóne, da'l quále síno a'l Cocúzzolo É appúnto quánto da'l medésimo luógo sino a la piánta del piÉde. Quésto spázio da mÉzzo il pÉtto sino a'l CÉntro di Lucifero, É la quárta párte di tútta la súa lũghezza, ció É bráč. 750. Et perché il CÉntro di Lucifero É nel Céntro déllo univÉrso; & la GiudÉcca cõme io díssi É tútta spÉrica, séguita di necessitá che úna áltra quárta di Lucifero sia nélla ghiáccia da l'áltro emispÉrio: Et se cosi É, che cosi páre cÉrto che sía, il Diámetro délla GiudÉcca É appúnto bráccia 1500: quánta É ancóra quélla metá di tútto Lucifero, che rimáne incastráta nélla Ghiáccia: & conseguentemÉnte da quésto appáre, che il giro di tútta la GiudÉcca É bráccia 4714 in circa: benché quésto non sÉrve a núlla:

La quárta párte di Lucifero che nel nóstro Emispério rimáne scopÉrta da la Ghiáccia, É ancór' Élla bráccia 750: Perlaqualcósa Tire-

rémo úna Línea Travérsa per quésta altéz-za: la quále passándo per il sómmo Çocúz-zolo di lúi, tócchi da ógni bánda i láti del Pózzo incrociándosi a cánti di squádra con la Línea della certézza: & chiamerémo quésta la Línea della Travérsa per servírcene piú comodaménte a' nóstri bisógni. Quésta sarà lúnga miglia dúe per éssere élla appúnto il Diámetro di tútto il Pózzo. Et se nói la giriámo úna vólta d'intórno, élla ci darà ún Cercho di miglia séi & dúe séttimi: il-quále ragionevolménte chiamáre si potrébbe il fóndo del Pózzo, per éssere égli lo stésso luógo dóve i Gigánti téngono i piédi. Ma pchè méglio si végga óra tútto il váno di qué-sto Pózzo da'l básso della Giudécca sino a la Línea della Travérsa, imaginiámocene la metà, formándo in éssa ún Triángolo con úno sólo Angulo rétto, segnáto A, & gli áltri duói, ció è B, & C acúti cóme si véde in quésto disegno.

A.C. Mézza Línea della Travérsa.
A.B. Párte della Línea della Certézza.
B.C. Salíta della ghiáccia
A. Angolo rétto
Ç. Posáre de' Gigánti

Et p trovárne la quantitá, diciámo che il láto A.B. che é párte della Linea della Certezza sia braccia 750, che tánte ne avánza Lucífero sópra la Ghiáccia della Giudécca: Et che il láto A.C. che é la mézza Línea della Travérsa sia bráccia 3000 quánto ancóra il Semidiámetro del Pózzo: Et per la penúltima del primo di Euclide troverremo che il il térzo láto, ció é B.C. sará bráć. 3092. & ún' térzo Et con tánta lunghézza scenderánno i Poéti da' i pié de' Gigánti, síno a'l princípio della Giudécca, logorándo le bráccia 750 della altézza che avánza Lucífero fuóri della Ghiáccia. Il láto dúnque. B.C. móstra la fórma della ghiáccia di Cocíto, sú per la quále vánno i Poéti da che sóno posáti nel Pózzo, síno che pervéngono a la Giudécca. Imperó che da la superfície della Giudécca síno a'l Giro détto disópra; cõtinuaménte si discósta la Ghiáccia da isso Lucífero, alzándosi dolcemente dogn'intórno, nõ per natúra, ma p volontá di chi ve la póne; in tál' maniéra che égli si résta nel mézzo libero ed espedíto da ógni impediménto: & puó comodissimaménte allargáre & disténdere l'Ali quánto gli piáce; avéndo quási che ún' miglio di spázio d'ógnintórno: Quási di no rispétto a la grossézza di ésso Lucífero,

il quále secóndo la proporzióne de' córpi umá-
ni séndo lúngo bráccia 3000, é lárgo bráccia
500, & gróßo, o álto bráс. 300. da'l pétto
a le réni; Per ilché viéne a occupáre círca
bráccia 250 del Semidiámetro sópradétto.
Il Piáno délla Ghiáccia quánto più si riléva
a lo intórno, tánto più gli si discósta per
tútto vgualménte: Et é sí dólce il súo rile-
vársi, che con úna lunghézza (cóme io dißi)
di bráccia 3092 & ún térzo ságlie appúnto
ún quárto di Míglio; conducéndosi a la altéz-
za di quélla Travérsa, che nói tirámmo pó-
co fá per il Cocúzzolo di ésso Lucífero.
Il quále se béne con la quárta párte délla súa
lunghézza avánza bráс. 750. fuóri de la
Guidécca nel nóstro Emispério; & più sém-
pre si truóva lõtáno da la Ghiáccia: l'á égli
niéntediméno intórno intórno, sino a la mag-
gióre altézza délla súa Tésta, dóve pássa la
Línea délla Travérsa. Et perché i Gigánti
pósano le piánte in sú'l Giro di détta Línea:
séguita che la Tésta di Lucífero sia sótto i
piédi a éßi Gigánti; acció, che la Diabólica su-
pérbia súa meritaménte sia ánco calcáta dálla
supérbia mondána: Acció pói che e' non vólle
umiliársi, ad adoráre l'uómo Dio, ció é GIESV
CRISTO, Sía abbaßáto & umiliáto sótto á'

piedi del uómo Diávolo; che cosi possiámo chiamáre & intendere quésti Gigánti: ció è uómini maligni, & eccessivaménte supérbi con t... a Dio; & cóntro a gli áltri uómini;

Da pié dúnque de' Gigánti sino a la Tésta di Lucifero, è la maggióre distánzia che si truóvi tra lúi & la Ghiáccia. De la fórma délla quále chi voléssi chiarirsi co'l Tésto, adv ertisca che i Poéti dal Gigánte posáti nel Pózzo, vánno sémpre a diritto vérso il mézzo, sénza che notábile scésa vi si comprénda: Conció sia che nel Cánto XXXII. dóve primieraménte si comíncia á descrívere il luógo, dice Dánte.

,, Perché io mi vólsi, & vidimi davánte,
,, Et sótto i piédi ún' lágo, che per Giélo
,, Avéa di vétro & non d'Acqua sembiánte:

Et se' paréva lágo, dovéva éssere piáno & nó cóncavo, né vóto á úso di Pózzo. Oltre a quésto, égli indúce póco disótto ún' áltro, ché dice.

,, Non Focáccia, non quésti che mi ingómbra
,, Co'l cápo si, ch'io non véggo óltre piû.

Se il Cápo di colúi gli impediva il vedére piû óltre, cérto è che élli stávano ad ún' piáno: Perché se égli avésse avúto a guardáre a lo ingiû, non potéva ingombrárlo se non per la Línea rétta: poténdo lo impedito sc on

vólgersi tánto, o in quà, o in là, che fuóri di quel cápo vedéssi nel básso. Ma se cosi fússe státo, potéva púre il Poéta con maggiór' comoditá délla rima, dire SI CH'IO NON VEGGO PIV GIV. *Ma dísse,* CH'IO NON VEGGO OLTRE PIV, *per mostráre che élli érano a piáno, & non l'úno piu álto che l'áltro: Si cóme ánco per la medésima cagióne póco disórto soggiúnse.*

,, Giánni del soldanièr' crédo che sia
,, Piu là, con Ganellone, & Tribaldéllo

Dóve è da notáre che égli dice PIV LA *& non piu giû: che púre comodissimaménte dire lo potéva. Et cosi nel Cánto Trentatreésimo dóve égli éntra nélla Tolomméa, dice,*

,, Nói passámm' óltre la óve la geláta
,, Ruvidaménte ún' áltra génte fáscia.

Et potéva púr' se égli avésse volúto acconciaménte dire, NOI DISCENDEMMO: *Ma perché andáva quási che al piáno, usò vocáboli dimostrativi di quéllo efféttto, ció è* PASSAMMO *ed* OLTRE, *l'úno & l'áltro de' quáli ordinariaménte non si úsa nel móto à lo in giû, ma solaménte nel móto a lo innánzi. Et nel Cánto Trentaquattrésimo dóve si vâ accostándo a Lucífero, dice,*

,, Pói per lo vénto mi ristrínsi rétro

„ A'l Dúca mio, che non v'era áltra grótta.
Se quésto vento fúsße venúto disótto, cóme ragionevolménte avéva a venire se' non fússero andáti a piáno: póco gli sarebbe giováto il nascóndersi dópo Virgilio. Ma perché dirittaménte gli veniva quél'vento a la fáccia, utilménte si nascóse dópo le spálle di éßo Virgilio. Ilché mólto meglio si comprende ancóra póco piu óltre dóve ei dice;

„ Quándo nói fúmmo fátti tánto avánte,
„ Ch'al mio maéstro piácque di mostrármi
„ La creatúra ch'ebbe il bel sembiánte,
„ Dinánzi mi si tólse, & fé restármi
„ Ecco Dite dicendo, &c.

Non dice. Quándo nói fúmmo scési, má quándo nói fúmmo fátti tánto avánte: Nélle quáli paróle, manifestaménte vedrá chi bene le considera, che costóro non calávano in guisa di scésa, cóme fátto avévano fuóri del Pózzo: má andávano quáßi che a piáno.
Ma potrebbe fórse qualcúno dubitáre in sû le paróle déllo Autóre, nel Cánto XXXII; ció é.

„ Cóme nói fúmmo giû nel Pózzo oscúro
„ Sótto i pie' del Gigánte aßái piû báßi,
„ Et che io guardáva ancóra all'álto múro;
„ Dicere udímmi, Guárda cóme páßi.

Potrèbbe fórse dico ancóra dubitáre de la fórma di quésto fóndo: parèndoli che aßái calásino i Poèti sótto a' piè del Gigánte: cósa tútta contrária a quéllo che io ô pósto. Et peró advertíscasi, che' non è púnto inconveniènte, che la caláta sía si dólce, che élla páia quási che úno andáre a piáno: & che nondiméno quándo il Poèta sentì dírsi quélle paróle, fúßino éllino gia tánto discostáti da'l luógo dóve gli póse Antèo, che andándo vérso Lucífero si trováßino aßái piu báßi che i piè del Gigánte, posáti in sù la Línea délla Travèrsa. Et acció che mèglio si végga che' nõ andávano in guísa di scéndere, nótinsi diligenteménte le formáli paróle del Tèsto predétto, che dícono, GVARDA COME PASSI, & non cóme abbáßi, ció è scéndi & cáli a lo in giúso; Il che crédo io che artificiosaménte facèße il Poèta, p ovviáre al dúbbio predétto.

Rèstaci ancóra l'altézza del Pózzo, la quále piû lúnga non è che la metá d'úno Gigánte: Pigliándo peró per fóndo del Pózzo il cominciaménto délla Ghiáccia, dóve spúnta la Línea délla Travèrsa. Ne si puô crédere ô dubitáre, che élla sía altriménti, se crediámo a Dánte medésimo, il quále nel Cánto Trentunèsimo dice,

Cosi

„Cosi la próda che il Pózzo circónda,
„ Torreggiávan' di mézza la persóna
„ Gli orribili Gigánti &c.

Et póco disótto referisce cóme Antéo, úno di quésti Gigánti, che bén' cinque Alle sénza la Tésta uscia fuór délla Grótta, ció é avãzáva sópra la próda & spónda del Pózzo, prese Vir. in bráccio, per métterlo in sû la Ghiáccia: la quál' cósa descrive Dánte in quésta manièra.

„Cosi disse il Maéstro: & quélli infrétta
„ Le mán' distése, & prese il Dúca mio;
„ Onde Ercole sentì gia gránde strétta.
„ Virgilio quándo prénder si sentio
„ Disse a me, fátti in quâ sì ch'io ti prénda:
„ Pói féce sì, che ún' fáscio éra égli & io.

Et acció che manifestaménte si conoscéssi, dóve, o cóme gli conducéva Antéo; soggiágne nélla fine del Cánto quéste paróle.

„ Ma lievemente a'l fóndo, che divóra
„ Lucifero con Giúda, ci posô:
„ Ne sì chináto lì féce dimóra
„ Ma cóme Albero in Náve si levô.

Ritornándosi ritto cóme prima, stáva con mézza la persóna fuóri del Pózzo.

Ricordiámoci dúnque cóme secóndo la Régola délla Pína, abbiámo di gia prováto la grán

*dezza d'úno Gigânte éßere bráccia 55. Per=
ilché voltndone óra la metáde arémmo a tór
ne 27 & mezzo: Et tánta sarebbe l'altez=
za del Pózzo se úno Gigánte lo torreggiáße
di mezza la persóna. Ma perché il medesimo
Poéta nel Cánto XXXI, díce,*

*,,Sáppi che non són' Tórri, ma Gigánti,
,, Et són' nel Pózzo intórno della ripa
,, Da l'ombelico in giúso túttí quánti.*

*Et il Bellíco per díre a la usánza nóstra, nõ
ê nel mezzo del uómo, se non quándo égli
stâ con le bráccia tánto eleváte, che le Gó=
mita paréggino il Cocúzzolo: Bisógna che
nói diciámo, che la véra altézza del Pózzo
sía ún' póco piû che la metá d'ún Gigánte.
Et pói che l'uómo â dúe Centri, & il Poe=
ta stéßo non la guárda cosí nel sottile tra éßi,
dirémo che bráccia 30 siano i láti di quésto
Pózzo: i láti, dico da dóve pósano i piedi i
Gigánti, sino a dóve escono fuóri de la rípa:
Et che i Piómbi di quésta altézza, vânno di=
ritti non a'l Centro, ma a la estremitâ della
Ghiáccia: Et per quésto risaltándo alquánto
a lo indietro, non puó il nóstro Poeta ac=
commodárvi áltro scénder meglio, che il fár=
visi pórre dal Gigánte: Il quále stándo co'
piedi posáto & rítto in sú'l Ghiáccio como*

dißimaménte può leváre costóro da la spónda & chinándosi pórseli a piédi. Saránno dúnque i pié de' Gigánti tánto lontáni da la próda nel fóndo del Pózzo: quánto i láti di quello uscéndo del Céntro póßono risaltáre a lo indiétro in úna altézza di 30 bráccia: che sará circa a bráccia tre, o póco dal piú a'l méno. Ilché vólle fórse il Poéta accennárci copertaménte, quándo póse l'altézza de' Gigánti fuóri del Pózzo con le dúe misúre divérse; ció del Torreggiáre la sponda di mézza la persóna, & del éßere nel Pózzo da'l Bellíco in giúso: luóghi tra lóro differénti per la décima párte della lunghézza: La quále séndo nel Gigánte bráccia cinque & mézzo, nói pigliándone la metá, o póco meno, & aggiugnéndola álle bráccia 27 & mézzo détte di sópra: pogniámo l'altézza del Pózzo éßere in tútto bráccia 30.

Ma qui dirá fórse qualcúno, che quésto non póßa éßere véro: & che mólto piú di altézza sia neceßário a quésti fiánchi, stándo férmo quánto nel Cánto XVIII dice il Poéta di quésto Pózzo, ció é.

„ Nel drítto mézzo del cámpo malígno
„ Vanéggia ún Pózzo aßái lárgo & profón=
„ Di cúi súo luógo conterá l'ordígno (do:

Et a quésto risponderò io che lo advèrbio ASSAI si accompágna co'l lárgo, & non co'l profóndo; & dicesi ún' Pózzo aſsái lárgo; perché â miglia dúe di Diámetro: & non aſsái profóndo, perché da la Linea délla Traversa, dóve tèngono i pièdi i Gigánti, síno a la sboccatúra disópra, per le ragióni aſse gnáte, non ê che la metá d'ún' Gigánte solaménte. E bèn' véro che per dúe considerazióni si può ãcóra chiamárlo aſsái profóndo: L'úna perché égli è pósto in luógo profondíssimo, & quáſi che in sú'l Cèntro; L'áltra perché il túttò di lúi vâ síno a'l Cèntro, ól tre a'l quále nõ si può profondáre piû cósa alcúna. Et tánto básti de la fórma del pózzo; déntro a'l quále cadèndo sèmpre le Acque infernáli, dubitáre si potrèbbe ragionevolménte, cóme élle nõ riémpino tútto quel luógo nõ avèndone èſito alcúno. Et a quésto si rispónde, che non tútte le Acque infernáli, ma úna sóla particèlla di quélle quaggiû si condúce. Concióſia che nel XIIII. di quésta cántica, descrivèndo lo Autóre i fiúmi infernáli, fâ dire a Virgilio quéste paróle:

„ Lór córso in quésta Válle si dirócctaí;
„ Fánno Acherónte, Stige, & Flegetóntaí;
„ Pói sen' vân' giû per quésta strétta dóccciaí;

" In fin' la dóve più non si dismónta:
" Fánno Cocíto: & quál' sía quéllo stágno
" Tú 'l vederái, peró quì non si cónta.

Se égli dúnque chiáma Dóccia il canalétto, che pórta quélla Acqua, & vi aggiúgne lo agghiet tívo strétta: possiámo comprèndere nói che él la sía úna párte, & non il tútto: ánzi úna Góra tánto strétta, che égli la pássa da próda a próda, sénza fárne menzióne alcúna. Rispóndesi óltra di quésto, che gli Eleménti si convèrtono l'úno nell'áltro, & che l'Acqua dálla cadúta assottigliáta, si risólve in Aria. & per quél' váno aggirándosi, facilménte può risalíre per quélla bánda, che Dánte è scéso. Ma perché non tútta l'Acqua si convèrte in Aria, & la cadúta púre si contínua, Ricórdisi chi più óltre dubitássi, di quélla divisióne, che nel princípio fù discórsa: & consíderi che il luógo è immagináto, & non véro: & che chi vi sà fáre discéndere quélla Acqua, ve la sà ancóra risólvere in núlla: & in núlla cèrto ve la risólve, pói che altrimènti non ne ragióna: & io con lúi cosí ánco me la pásso. Avvertèndo solaménte chi lègge, che se il Poèta non fà menzióne alcúna cóme, o da che bánda si condúca quésta Acqua nel Pózzo: Egli non gíra tútto il Pózzo di déntro, o

di fuóri. Et però mólto bène può èßere, che élla vi cággia per la párte da lúi non vista. Ma tèmpo è di tornáre a'l viággio.
Pervenúti i nóstri Poèti a la spónda del Pózzo, fúrono prési in cóllo da Antèo, il quále tirándoli déntro a'l Pózzo & leggiermente calándoli quélla altézza delle 30 bráccia; gli posò finalménte, dóve Cocíto la freddúra stra: Et di quívi per lóro stèßi pói caminándo & sènza avvedersene discendèndo si condúßero finalménte sû la Giudècca, in sú'l cominciáre della nótte, che séguita dópo il sábato sánto: avèndo spéso tútto il rèsto del Giórno da gli scismátici sino a quivi: Perché néllo último Cánto dello Infèrno, dópo l'avére descrítto Lucífero, Virgílio díce.
,, Ma la nótte risúrge: & oramái
,, E da partir', che tútto abbiám' vedúto.
Et qual módo tenéßero pói a partirsi di quívi l'Autóre stèßo il dimóstra, soggiugnèndo
,, Cóme a lúi piácque il cóllo gli avvinghiái:
,, Ed éi prése di luógo & Tèmpo póste,
,, Et quándo l'ále fúro apèrte aßái
,, Appigliò se a le vellúte cóste:
,, Di vèllo in vèllo giû discése póscia
,, Tra il fólto pélo & le geláte cróste:
Virgílio dúnque cō Dánte a le réni, attenèn-

dosi di vèllo in vèllo tra la Ghiáccia & il pè lo di Lucifero scése giû per Lucifero da mèzzo il pètto di quèllo insino a'l púnto del Cèntro le bràc. 750 che fánno il Semidiámetro dèlla Giudècca. Da'l quál luógo pria ch'io li trágga, nõ sarâ fórse fuóri di propósito replicáre úna vólta succintaménte le misúre di tútte le distánzie di luógo in luógo, da la fáccia dèlla Tèrra, síno ĩ sú'l Cèntro, dóve gli abbiámo. Sóno adúnque le distánzie quèste che séguono.

	Míglia.	Bràc.
Da Ierusalèm a'l Límbo	406	750.
Da'l Límbo a' Lussuriósi	406	750.
Da' Lussuriósi a' Golósi	406	750.
Da' Golósi a li Avári	406	750.
Da li Avári a la Cittá	406	750.
Da la Cittá a' violènti	406	750.
Da violènti ala piû álta Bólgia	810.	
Da la détta Bólgia a'l Pózzo	1	2970.
Da'l Pózzo a la Ghiáccia		30.
Da la Ghiáccia a la Giudècca		750.
Da la Giudècca a'l Cèntro		750.

Che in tútto sómmano Míglia 3250, cóme il vero Semidiámetro dèlla Tèrra secóndo la Ménte di quèsto Autóre: ilché nel princípio fû provàto.

Per partírsi dipói da'l Cèntro nõ volèndo tornáre indiètro, bisognô che salíssero a la párte oppósita vèrso lo Emispèrio del Purgatório

La quál'cósa il Poéta stésso ci dimóstra, quándo descritta la scésa fino a'l Céntro, soggiúgne súbito la salita, dicéndo,

,, Quándo nói fúmmo lâ, dóve la cóscia
,, Si vólge appúnto in sú'l grósso délle Anche,
,, Lo Dúca con fatíca & con angóscia
,, Vólse la Tésta, óve égli avéa le zánche:
,, Ed aggrappóssi a'l pél', cóme uóm' che sále:
,, Si che in Inférno io credéa tornár' ánche.

Et durô quésto viággio a l'insúso, aggrappándosi di véllo in véllo áltre bráccia 750: nello Emispério del Purgatório: dópo le quáli si trovárono fuóri de la Ghiáccia, per il fóro d'ún' sásso: In sú'l quále pósto a sedére il nóstro Poéta dice,

,, Io levái gli ócchi, & credétti vedére
,, Lucífero, cóme io l'avéa lasciáto:
,, Et vídili le gámbe in sû tenére.

Et bén' dice nominataménte le gámbe, perché da le Ginócchia a le piánte, ê la quárta párte délla lunghézza di Lucifero. Et quésta rimáne fuóri de la Giudécca in quéllo Emispério, si cóme nel nóstro, quélla áltra quárta che ê da mézzo il pétto, sinò a'l Cocúzzolo. Ora méntre che Dánte di tál' vedúta si maraviglia: Virgilio sollecitándolo a camminare gli dice

,, Léva

„ Lièvati in piède
„ La via è lunga, e'l cammino è malvágio:
„ Et gia il Sóle a mèzza Tèrza riède.

Le quáli paróle móstrano apertamente che tre óre cõsumáßero costóro tra il paßár la Giudèca giũ p Lucifero; & il riposársi a sedére ĩ sũ il sáßo. Da'l quále levándosi pói, Dánte, dice.

„ Prima che da lo abbíßo mi divèlla
„ Maéstro mio, diß' io quándo fúi ritto,
„ A trármi di èrro ún póco mi favèlla.
„ Ov' è la Ghiáccia? & quèsti cóme è fitto
„ Si sótto sópra? & cóme in si póca óra
„ Da séra a máne á fátto il sól' tragitto?

Et in quèste paróle, dimánda il Poèta di tre cóse: la prima délle quáli, che è DOVE E LA GHIACCIA? sérve a mostrár' quéllo che ío dißi póco fà, che la Ghiáccia in quéllo Emispèrio, non si estènde óltre a la Giudècca: sũ la quále tenèndo égli allóra i pièdi arèbbe púre ragionèvolménte, o vedúto, o sentito il Ghiáccio délla Tolommèa, Antenóra, & Caína, se élle giráßino da quélla bánda: L'áltredúe, cioè cóme Lucifero sia fitto sott'sópra, & cóme il Sóle in si bréve tèmpo sia paßáto da la séra a la mattina, sèrvono a dimostráre, cóme élli ábbino paßáto il Cèntro: Et peró in dúce égli Vir. a rispóndergli ĩ quésta manièra.

„ Tu ti immágini ancóra

„ D'éßer di lâ da'l Céntro, óve io mi prési
„ A'l pel' del vérmo réo, che'l Móndo fóra.
„ Di lâ fôsti cotánto quánto io scesi:
„ Quándo io mi vólsi, tu paßásti il púnto,
„ A'l quál si trággon' d'ógni párte i pesi.
„ Et séi ór' sótto l'Emispério giúnto,
„ Ch'é oppósito a quél', che la grán' sécca,
„ Covérchia: & sótto il cúi côlmo, Cõsúnto
„ Fû l'uóm' che nácque & viße sénza pécca.
„ Tu ái i piédi in sû piccola spéra,
„ Che l'áltra fáccia fâ della Giudécca:
„ Qui é da mán' quándo di la é séra:
„ Et questi che ne fé scála co'l pelo
„ Fitto é ancóra sí, come príma éra.
Ció é co'l cápo nel nóstro Emispério, & cõ le gámbe vérso il Purgatório, nel módo che prima rovinó giû da'l Cíelo. Imperó che se cóndo che Virgílio séguita di dire, Lucífero
„ Da quélla párte cádde giû da'l Cíelo
„ Et la Térra, che pria di quá si spórse.
„ Per paúra di lúi, fé del Már' velo:
„ Et vénne a lo Emispério nóstro,
Dóve ordinariaménte abitárono, & ábitano ancóra óggi le génti cógnite. Ilché détto sia per quélli che non sapéßero che ne' témpi di Dánte non ci éra ãcóra la cognizióne che tút ta la Térra fôsse abitábile cóme apertaménte si sá óggi per ragióne & per esperiénza.

Soggiúgne apprèßo il Poèta in persóna pú re di Virgilio, ún fondaménto verisimile á la Montágna del Purgatório quánto a'l Sito, & díce,

,, Et fórse
,, Per fuggir' lúi, lasciô quél' luógo vóto
,, Quélla che appár' di quâ: & sû ricórse.

DI QVA díce, ció è néllo Emispèrio del Purgatório: perché avèndo gia trapaßáto il Cèntro si trovávano da quélla bánda. Et cosí mediánte quél' FORSE, accénna che la Móntágna del Purgatório sía il ripièno délla Búca, che da quélla bánda si fê nélla Tèrra, quándo da'l Cièlo vi cádde Lucífero. Et móstra che élla risaltáße a lo indiètro per fuggírsi fórse da eßo Lucifero in quélla manièra, che túttọ il giórno ancóra veggiámo quálche párte di quélla risaltáre insúso, quándo vi si gètta cosa gráve, & élla alquánto sía teneretta.

Et cosí con paróle tánto brèvi, móstra apertaménte lo Autóre, che la Montágna del Purgatório è álta Míglia MMM. CCL. Et che la distánzia da la Giudécca a la Isola del Purgatório séndo ún'váno cosi gránde, vóglia tánto Tèmpo a èssere salíta, quánto ne á voluto quést'áltra ad èssere discésa.

Ma cóme sía fátto il váno dónde éßi tornáro-

no a'l Móndo: & cóme si conducéssero a rivedére le stelle: si mostrerrâ con le paróle del Poêta, dópo quésto diségno.

Diségno da le Bólge a'l Céntro.

¶ Cérchi che nel disópra di quésto diségno si véggono segnáti; sóno la nóna & la décima fóßa di Malebólge: Et lo spázio biánco che si gíra d'intórno a'l Pózzo, é quélla strìscia che disópra fù aßegnáta vóta tra l'última fóßa, & la próda de' Gigánti. Gli spázij pói che rimángono biánchi, tra le dúe Línee, che vánno da'l Céntro a' láti del Pózzo, & tra l'áltre dúe che da mézzo il pétto di Lucifero, vánno púre a' medésimi láti: sóno la großéza délla Ghiáccia, nélla quále, ghiacciáte & copérte stánno l'Anime de' Traditóri. Et il Tóndo che tútto sáldo siéde nel mézzo, é la spéra délla Giudécca, la quále tútta sálda tiéne in se stéßa la metá di tútto Lucífero. Il Triángolo finalménte che da'l Céntro si vá allargándo vérso il Purgatório, é quél váno che vi rimáse, quándo la Térra, fuggí da Lucífero. De'l quále váno il Poéta stéßo, nélla fine dell'Inférno cosi ragióna.

„ Luógo é laggiú da Belzebú remóto
„ Tánto, quánto la Tómba si distende:
„ Che non per vista, ma per suóno é nóto
„ D'ún ruscellétto che quivi discénde
„ Per la búca d'ún sáßo, ch'égli á róso
„ Co'l córso che élli avvólge, & póco péndε:

Et non sía chi si immágini cóme alcúni espositóri di quésto Poéta, che quésto fiumicéllo

sia del nóstro Emispério: perchè óltre a lo essere più che impossibile, che l'ácqua per se medésima vádi a lo insúso: égli sarebbe ancó rà bugiárdo il Poéta, il quále dice che quésto fiúme scende a'l Céntro di sù l'Isola del Pur gatório: passándo p la bócca d'ún sásso che égli â róso: & avvolgéndosi per tútto il cammi no, con lárge vólte, & póco pendío: cóme appáre ne' vérsi predétti. Et che égli scénda di sû quélla Isola, & non di altrónde, mani= festaménte si può conóscere da le paróle di Catóne, che nel primo del Purgatório cóntro a' nóstri Poéti dice così:

,, Chi siéte vói, che cóntro al ciéco fiúme
,, Fuggito avéte la prigióne etérna?

Et chiámalo FIVME CIECO: perché non è nóto per vista, ma per suóno solaménte: Et dice CONTRO: perché saléndo éssi a lo in súso lúngo il Fiúme, venívano ad an= dárgli incóntro: perché di lassû scendéva égli a'l Céntro. Et il Poéta néllo último déllo Inférno apertissimaménte dimóstra, cóme lún go quéllo érano sáliti: Pói che dópo la de = scrizzióne del fiúme, soggiúgne imediáte così:

,, Lo Dúca ed io per quél cammino ascóso
,, Entrammo a ritornár nel chiáro Móndo:
,, Et sénza cúra avér d'alcún ripóso
,, Salimmo súso, éi primo, ed io secóndo,

„ Tánto che io vídi délle cóse bélle,
„ Che pórta il Ciél per ún pertúgio tóndo:
„ Et quindi uscimmo a rivedér le stelle.

Vltimáto cosi il viággio résta solaménte, che si dimóstri quánto témpo costóro consumíssero da la Giudécca, sino a l'isola del Purgatório. Et avvénga che la ragióne détte per se medesima, che le distánzie uguáli vóglino uguále il témpo del lóro cammino: Et conseguenteménte tánte óre vóglia il risalire, quánte ne â volúte lo scéndere: Nói possiámo púre ancóra vedérlo precisaménte da quello che il Poéta stésso ne dicé nel primo del Purgatório: ció ê.

„ Dólce colór d'Orientál Zaffíro,
„ Che s'accogliéva nel seréno aspétto
„ Déll'Aer púro insino a'l primo giro,
„ A gl'ócchi miéi ricominció dilétto
„ Tósto ch'i uscii fuór de l'áura Mórta,
„ Che mi avéa contristáto gli ócchi e'l pét(to:
„ Lo bél Pianéta che al amár confórta
„ Facéva tútto ridér l'Oriénte
„ Velándo i Pésci, ch'érano in súa scórta:

Era dúnque di nótte, quándo prima uscirono in sû l'isola: & se i Pésci érano in sû l'Oriénte, veniva l'Alba ad avvicinársi, per le ragióni détte disópra: & per quéllo ancóra che égli stésso ne soggiúgne in quésto

Cánto medésimo più vérso il fine, dicéndo.
„ L'Alba vincéva l'óra mattutina;
„ Che fuggia innánzi: si che di lontáno
„ Conóbbi il tremolár délla Marina.
Pruóvasi quésto medésimo sénza áltre testimonánze in quésta manièra. Se a'l partirsi da la Giudécca, il Sóle gia tornáva a la mézza Térza: Et a lo uscire pói in sù l'Isola, èra l'óra mattutina, o piccola cósa avánti l'Alba: Bisógna per fórza, che a salire da la Giudécca a la Isola consumáßero i nóstri Poèti tútto quél Giórno, che gia èra a Térza, & la nótte ãcóra che lo seguiva insino préßo a l'Alba. Stéttero dúnque sottérra circa óre 47, che ventiquáttro ne consumárono nel nóstro Emispério da la séra del Venerdi sánto sino al Sábato séra seguénte: La quál séra del Sábato diventô lóro Giórno, cóme prima paßárono il Céntro: Avvégna che laggiù, non potéße vedérlo il Poèta, ma sapérlo, o sentirlo da le paróle di Virgilio. Tútto quello restánte délle óre, spésero in salire sù per la tómba sino in sù l'Isola del Purgatório: A la quále cóme nel Tésto si véde: giúnsero póco avánti l'Alba lo ũdécimo nóstro giórno di Aprile, Giórno Pasquále in quéllo Emispério: bèn ché a nói fúße la nótte, che immediataménte va diétro a lo stéßo Giórno délla Pásqua.

Sin'qui

Sin'qui ô volúto discórrere del Sito & de le misúre di quésto maraviglióso Infèrno dèllo Eccellentißimo nóstro Dánte: Non per biasimáre, o mórdere alcúno di quélli, che ánno fátto innánzi a me, perché tútti meritano lóde & cõmendazióni: ma sólo per comúne benefizio di tútti gli studiósi di quésto nóstro divino Poèta. A quáli se arô satisfátto, sommaménte mi sarà gráto: Et se púre arô mancáto in quálche cósa, che in mólte póßo avére erráto cóme uómo che sóno ancór'io: mi compiacerô grandeménte alméno d'avére avúto prontißimo desidèrio di Giováre altrúi quánto io potéva.

IL FINE.

TAVOLA DELLE COSE PIV NOTABILI DI QVESTO SITO DELLO INFERNO.

A

Misúre

L

Simoniáci

NERI DORTELATA DA FIRENZE A GLI AMATORI DELLA LINGVA FIORENTINA.

ECCOVI *Amici carissimi ún'áltra di quélle Operétte che póco fâ vi fúrono promesse, con le nóstre osservazióni per la cognizióne délla Pronúnzia Fiorentina. Nélla quále áltro non si ê rinováto per óra, che lo addoppiaménto déll'úno & l'áltro zéta, dõve la pronúnzia lóro ; ci si scuópre con magġiór' suóno. Et quésto abbiámo fátto, Persuási da alcúni di vói Amicissimi nóstri, a' quáli vénne a le máni il Convito di Marsilio, méntre ch'égli éra ancóra sótto la Stámpa, che' sía béne méttervi innánzi ad ún' trátto l'úna Scrittúra & l'áltra; Per avére l'úna & l'áltra moltíssimi Fautóri. Risolvétevi dúnche a quélla Scrittúra che piû vi piáce: & nói che sommaménte desideriámo di cõpiacérvi, metterémo ad esecuzióne quél'módo che álla maggióparte di vói conoscerémo éssere piu gráto.*

Registro.

A B C D E F G H I K L.

Tútti sóno quadérni: Eccétto L ch'é duérno.

CON GRAZIA ET PRIVILEGIO.

